

1930. aastate ülemaailmne majanduskriis ja Eesti põllumajanduspoliitika ümberkujundamine

Algo Rämmer

Sihtasutus Eesti Maaelumuuseumid, Pargi 4, 61714 Ülenurme,
Kambja vald, Tartumaa; 12algo@gmail.com

Kokkuvõte. Artikkel käsitleb ülemaailmse majanduskriisi mõjul põllumajanduspoliitikas toimunud muutusi, nii välja töötatud ja ellu viidud abi- ja toetusmeetmeid kui ka kriisijärgset põllumajanduspoliitikat. Arvestades põllumajanduse olulisust elatus- ja valuutaallikana, majapidamiste ja tööstuste koormatust lühiajaliste kõrgeprotsendiliste laenudega, ressursside piiratud ning kriisi ajalist kestust, osutus lahenduste ja ühiskondlike kokkulepete leidmine keerukaks ja aeganõudvaks. Ehkki majanduskriisi haripunkt ületati 1933. aastal, jätkusid põllumajandussaaduste tootmist toetavad erakorralised kriisimeetmed 1935. aasta lõpuni. Toetus- ja abimeetmete puhul eelistati väiksemate tootmiskuludega talumajapidamisi ja tööstusi. Edaspidise põllumajanduspoliitika aluseks kujunes 1936. aastal valminud arengukava. Kulude alandamiseks võeti täiendavalt ette olulisemate välja-veosaaduste turunduse ümberkorraldamine, tootmise tehnoloogiline uuendamine jäi kavatsuse tasemele.

Märksõnad: agrarpoliitika, konkurentsivõime, kriisipoliitika, ümberkorraldused, 1930. aastad

1920. aastate keskel Euroopa põllumajandussaaduste turule ümber orienteerunud Eesti põllumajanduse eduloo varjuküljeks oli talumajapidamiste, piima- ja lihatööstuste suur laenukoormus. Pakkumist ületava nõudluse tõttu pidevalt kasvanud müügihinnad välisturgudel võimaldasid eksportsaaduste tootmist arendada lühiajaliste laenude abil, jättes kaasnevad riskid tähelepanuta. Kuna põllumajandustoodangut

väljaveosaadusteks väärindanud eksporttapamajad ja piimatööstused paistsid silma hea kapitalitootlikkusega, paigutasid neisse investeerimise eesmärgil märkimisväärseid summasid nii era- kui ka juriidilise isiku staatuses ühistud (ühispangad, tarvitajate ühisused, piimaühingud, majandusühendused jt). Eksportpõllumajandussaaduste tootmist krediteerisid valdavalt eraisikud, seda nii otse kui ka era- ja kohalike ühispankade (tänapäevases mõistes hoiu-laenuühistute) kaudu. Üldisemas plaanis oli tegemist laenupüramiidi meenutava skeemiga, kus talupidamisest, piima-, lina- ja lihatööstustest ning mujaltki saadud raha tulukust suurendati seda ühispankade kaudu edasi laenates. Välisturgude langusse pöördudes mõjutasid talumajapidamiste ja tööstuste makseraskused ühispankade kaudu nende kreditorid.

Ülemaailmse majanduskriisi puhkedes asendus seni välisturgudel valitsenud põllumajandussaaduste nappus ülepakkumisega, mis tõi kaasa müügihindade languse ja vabaturu asendumise pariteetsuse põhimõtet järgiva kaubavahetusega. Poliitika mõttes tähendasid need muutused paradigma muutust – loobuda tuli varem üldisemalt aktsepteeritud arusaamast, et põllumajandusvaldkonna arendamine on võimalik ilma riigipoolsete abi- ja toetusmeetmeteta ning kaugemaid eesmärke sõnastamata.

Järgnevalt teen katse analüüsida ülemaailmse majanduskriisi perioodil talumajapidamiste, piimatööstuste ja eksporttapamajade tootmispotentsiaali ja konkurentsivõime säilitamiseks tehtut, samuti kriisiaegsete poliitiliste sammude mõju hilisemale põllumajanduspoliitikale. Eesmärgini jõudmiseks keskendun arenguid mõjutanud tegurite väljatoomisele. Põhjalikumat analüüsimist leiavad põllumajanduskriisi aastail 1929–1935 talumajapidamistele, samuti eksporttapamajadele ja piimaühingutele rakendatud abi- ja toetusmeetmed ning nende tulemuslikkus. Käsitluse terviklikkuse huvides on lähema vaatluse alla võetud veel otseselt kriisipoliitikaga seotud tootmis- ja turundusahelate ümberkorraldamine. Põhimõtete väljatöötamise ja elluviimise protsesside analüüsimisel on tähelepanu pööratud ühtlasi protsesse suunanud isikute väljaselgitamisele. Mitmed neist, nagu koos Aleksander Eisenschmidtiga Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi ja Tartu Eesti Majandusühisust vedanud Jaan Hünerson ning Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi ja Aleksandri Põllutöökooli Kõos juhtinud Rudolf Allmann, alustasid põllumeeste liidrite rollis juba I maailmasõja eel.

Eesti põllumajanduspoliitika kujunemist on enam uuritud majandusajaloo vaatenurgast lähtuvalt. Rakendatud meetmeid, tulemusi ja tagasilööke analüüsides avaneb võimalus Eestit võrrelda teiste põllumajanduspoliitikas „taanistumist“ (Taani eeskujut järgivat

Rudolf Allmann, 1876–1958
(RA, EAA f 211, n 1, s 5426, l 4)

Jaan Hünerson, 1882–1942
(EKM, EKLA B-181:362)

talumajapidamiste spetsialiseerumist loomakasvatussaaduste tootmisele ja ühistulisele väärtustamisele) väärtustanud riikidega.¹ Kuna 1920.–1930. aastate Euroopas valitsesid autoritaarsed režiimid ja agraarpoliitikagi oli sarnane, võimaldab teiste riikidega kõrvutamine saada parema ettekujutuse Eesti põllumajanduspoliitika kujunemisest ja meetmete tulemuslikkusest.² Naabrite ja kaugemate riikide kogemustega võrdlemiseks vajalikku teavet Eestis rakendatud abi- ja toetusmeetmetest leiab laiale allikate ringile tuginevatest põllumajandusajaloo käsitlustest,³ mis põhinevad valdavalt esmaallikatel ja põllumajandusteadlaste (Elmar Järvesoo, Meinhard Karelson) uurimustel.⁴

- 1 Põhjalikum ülevaade majandusajaloo uurimisseisust on avaldatud: A. M. Köll. Reinterpretation of economic history in the Baltic countries 30 years after independence. – *Scandinavian Economic History Review*, 2024, 73, 2, 93–102. Mitmed uurimused sisaldavad ülevaadet varem ilmunud käsitlustest: J. Valge. Breaking away from Russia: Economic Stabilization in Estonia 1918–1924. (*Studia Baltica Stockholmensia*, 26) Stockholm University, Stockholm, 2006, 20–29; M. Pihlamägi. Väikeriik maailmaturul: Eesti väliskaubandus 1981–1940. Argo, Tallinn, 2004, 9–17.
- 2 A. M. Köll. Peasants on the world market: Agricultural experience of the independent Estonia 1919–1939. (*Studia Baltica Stockholmensia*, 14). Stockholm University, Stockholm, 1994, 125–126; J. Eellend. A community resting on butter: agricultural cooperatives in Estonia in the beginning of the 20th century. – *From Local Champions to Global Players: Essays on the History of the Dairy Sector*. Ed. by P. Rytönen, L. Arturo Garcia Hernandez, U. Jonsson. Stockholm University, Stockholm, 2013, 73–91; H. Jörgensen. The agricultural co-operative movement in Estonia: A comparative study from the 1860s up to the 1930s. – *Humanities and Social Sciences Latvia*, 2013, 21, 2, 40–60.
- 3 Eesti põllumajandus XX sajandil I: Ülevaade Eesti põllumajanduse ajaloost omariikluse eel ja ajal: Aastad 1900–1940. Põllumajandusministeerium, Tallinn, 2006; T. Rosenberg. Eesti põllumajanduse 100 aastat. Post Factum, Tallinn, 2019; R. Lillak. Eesti põllumajanduse ajalugu. Eesti Põllumajandusülikooli Kirjastus, Tartu, 2003.
- 4 Elmar Järvesoo bibliograafia (*Dr. agr. Elmar Järvesoo prof. emer. elu ja töö*. Koost. ja toim. Leo Koobas. Akadeemiline Põllumajanduse Selts, Tartu, 2001) loetleb üle 600 kirjutise, sh

Talumajapidamistele ja põllumajandussaadusi ekspordiks väärindanud tööstustele ülemaailmse majanduskriisi aastail ja järel rakendatud abi- ja toetusmeetmed ning nende mõju edaspidistele arengutele jäävad tervikuna veel vähe uurituks. Käesolevas uurimuses on üritatud seda lünka täita, kasutades 1920.–1930. aastatel ametlikes väljaannetes („Valitsusasutiste tegevus“, „Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest ja selle tagajärgedest“) ja perioodilistes väljaannetes ilmunud materjale, samuti arhivaale. Olulisteks allikateks on veel ametnikena meetmeid välja töötanud ja ellu viinud ning hiljem repressioonide ohvriks langenud või Eestist lahkuma sunnitud isikute sulest pärinevad ajakirjanduses avaldatud kirjutised.⁵

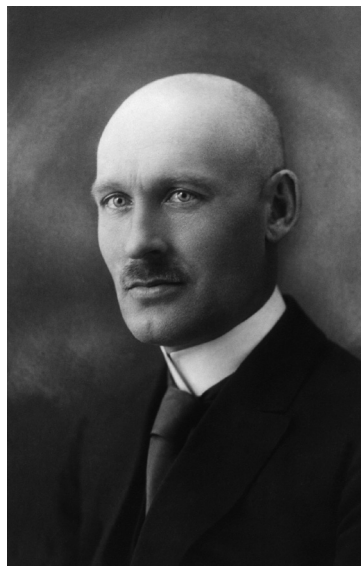
Põllumajanduspoliitikast saab 1920. aastatel rääkida eelkõige maa-seaduse väljatöötamise ja maareformi esialgse teostamise mõttes, seda vaatamata asjaolule, et vabariigi algusaastail ootele jäänud tegevused jäidki enne juunipööret osaliselt ellu viimata.⁶ Talutootmise väljaarendamisel sai pöördeliseks muutuseks riiklikult rahastatud põllumajanduse kultuurilise toetuse sisseseadmine 1927. aastal, mille kaudu rahastati asundus- ja renditaludele põllumajandusnõuande kättesaadavaks teinud Agronoomilise Büroo tegevust.⁷ Kevadel 1929 kehtima hakanud „Talumajanduse nõuande korraldamise seadus“⁸ koondas nõuandetegevuse samanimelise büroo juhtimise alla. Kaarel Liidaku juhitud Talumajandusnõuande Büroo arendas välja üleriikliku piirkondlike nõustajate

agraarajalugu ja kultuurilugu käsitlevaid. Järvesoo kaasaegse Meinhard Karelsoni tekstid ilmusid peamiselt ajakirjas Agraarteadus (Ühistegelik Eesti piimamajandus (kuni 1944. a.). – Agraarteadus, 2001, 3, 260–269; Rahvuslik maaideoloog Eesti Vabariigi põllumajanduses [Kaarel Liidak 110]. – Agraarteadus, 1999, 4, 233–240).

- 5 Juunipöördele (1940) järgnenud aastatel hukati, surid kinnipidamiskohtades või hukkusid sõjategevuses Oskar Köster, Peeter Rubel, Otto Strandman, Artur Tupits (kõik aastal 1941), Jaan Hünerson, Voldemar Johanson (Vladimir Johansoo), August Kerem, Theodor Pool, Gustav Randma/Voitka (kõik aastal 1942), Karl Soonpää (1944), Kaarel Liidak (1945, suri ja maeti Eestis valenime all) ja Bernhard Roostfeld (1948). Juhan Jaanusson oli sunnitud loobuma erialasest tegevusest, Jaak Ümarik pidi täiendavalt olema pikemat aega asumisel Novosibirski oblastis. Leebema saatusega oli Endel Vint, kes võis jätkata teadustööga põllumajandusökonoomika valdkonnas. Jakob Kurkus spetsialiseerus põllumajandusstatistikalt ümber maaparanduse valdkonnale. Püsiva elukoha Rootsis leidsid endale Rudolf Allmann, August Arras, Tõnis Kint, Heinrich Laretei, Johannes Lehtmann ja Joosep Nõu. Kanadasse siirdusid Artur Ekbaum, Abel Käbin, Oskar Lõvi, August Reinart ja Enn Terasmäe ning USA-sse Elmar Järvesoo ja Toomas Sinberg. On märkimisväärne, et kunagistest põllumajandusjuhtidest võrsus pagulasena kolm kõrgkooli õppejõudu (Massachusettsi ja Guelphi ülikooli professorid Järvesoo ja Terasmäe, Rootsi põllumajandusülikooli dotsent Nõu). Kanadas tegeles Reinart uurimistööga steriilse või valmistamise tehnoloogia valdkonnas ja Rootsi põllumajanduse uurimisinstituudis Kint põllumajandusökonoomika alal.
- 6 K. Visnapuu, M. Luts-Sootak. Lõputa lugu: Eesti maareform kahe ilmasõja vahel. – Maareform 30: Artiklid ja meenutused. Toim. T. Rennu, I.-G. Kukk, A. Ots. Maa-amet, Tallinn, 2021, 32–34.
- 7 Põllutööstusministri juhtnõõrid põllumajanduse edendamiseks kultuurilise toetuse andmise kohta. – Riigi Teataja, 1927, 62, 825.
- 8 Riigi Teataja, 1929, 29, 187.

Kaarel Liidak, 1889–1945
(EKM, EKLA A-181:1420)

Theodor Pool, 1890–1942
(EKM, EKLA B-181:1184)

võrgustiku, igapäevase nõuandetöö kõrval tegeleti lahenduste otsimisega põllumajanduse arengut mõjutavatele üldisematele probleemidele. Büroo Põllutöökojaga liitumise järel 1932. aastal avaldatud tegevuse ülevaade sisaldab kaht edaspidise arengu mõistmiseks olulist kirjutist Theodor Pooli sulest.⁹

Reageeringuna ülemaailmse majanduskriisi puhkemisele ja eksportpõllumajandussaaduste hindade langusele sõnastas põllutööministeerium sügiseks 1930 lähiaastate põllumajanduspoliitika põhimõtted.¹⁰ Põllumajanduse osakonna direktori Rudolf Allmanni eestvedamisel valminud dokument tõdeb, et Eestiski on kätte jõudnud aeg pöördeks konkurentsivõime tõstmise ja aktiivsema agraarpoliitika suunas: „Kui vaadata teiste põllumajandusriikide tegevust praeguste madalate hindade ajajärgul, siis näeme, et nendes pea tähelepanu pöördub tootmiskulude vähendamisele – saaduste omahinna alandamisele, et sellega suurendada oma põllumajanduse võistlusvõimet ilmaturul. On selge, et ka meie sama teed peame käima, kui tahame ilmaturul võistlusvõimelisteks jääda.“¹¹ Eesmärgist tulenevate olulisemate igapäevaste tegevussuundadena

9 Jaoskondliku agronoomilise nõuandetöö korraldus, metoodika ja praktika (Talumajandusnõuande Büroo 1929.–1931. a. tegevusest). Toim. K. Liideman. Talumajandusnõuande Büroo, Tallinn, 1932. Raamat sisaldab Theodor Pooli pikemat käsitlust Eesti põllumajanduslike rajoonidest (piirkondadest) ja 1930. a algul USA põllutöödepartemangu väljaande „Analysis of the Management of a Farm Business“ põhjal koostatud talundi korrustusanalüüsi ehk arengukava näidist.

10 Põllutööministeerium Vabariigi Valitsusele senistest ja kavandatavatest poliitikatest, 19.09.30: RA, ERA f 31, n 4, s 626, l 15–27.

11 Samas, l 17–18.

nimetati eksportpõllumajanduse toetamist ja siseturu kaitsemeetmete rakendamist, piimaühingute ja tapamajade laenude korraldamist ning talumajapidamiste elujõudu suurendava maareformi jätkamist.

Oktoobris 1930 tõdes riigi stipendiaadina Berliini põllumajanduskõrgkoolis end uude põllumajandusökonomika valdkonnaga kurssi viinud ja alles äsja Eestisse tagasi saabunud Gustav Randma:

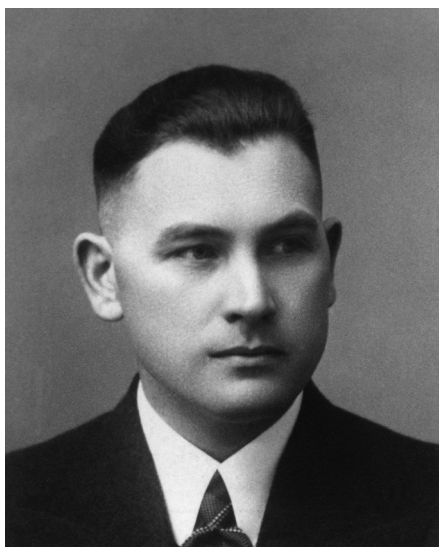
Hindade langus kõigil põllumajandussaadustel on ülemaailmaline nähe, mis tingitud ühelt poolt suurenenud toodangust, võrreldes enne maailmasõjaaegsega ning teiselt poolt tarvitajaskonna ostujõu langusest. [...] Hinna kujundamine maailmaturul ja sellega seotud kaitseabinõude tarvitamine omandab ka meie suhtes iga aastaga ikka suurema tähtsuse, sest järjest suureneva karjasaaduste toodangu tõttu muutuvad meil üksikud karjamajandusharud väga ärarippuvaks välisturgudest. Ligikaudu võib saadaolevate statistiliste andmete põhjal arvata, et välisturule läheb meie võitoodangust 70–75%, linatoodangust 60–72%, munatoodangust 27–34% ning lihatoodangust 5–10%.¹²

Samaaegselt, sügisel 1930, algas riigivanem Otto Strandmani initsiitiivil Saksa põllumajanduse programmi eeskujul esimese Eesti põllumajanduse pikemaajalise arengukava väljatöötamine. Ehkki ühtse dokumendi koostamiseni ei jõutud, said töörühmas (Kaarel Liidak, Voldemar Johanson, Peeter Rubel ja Gustav Randma) valminud analüüsid huvilistele kättesaadavaks ajakirjade *Agronoomia* ja *Ühistegevusleht* kaudu¹³ ning leidsid kasutamist nii kriisipoliitika kui ka edaspidiste arengukavade väljatöötamisel. Esimese põllumajanduse arengukava väljatöötamine peatus 1931. aastal, kui riigivanemaks saanud Konstantin Päts asus täitma valimisprogrammis sisaldunud Põllutöökoja ellukutsumise lubadust.¹⁴ Aastal 1932 tegevust alustanud Põllutöökoda oli teine iseseisva seaduse alusel tegutsenud kutsekoda (varem, 1924 oli alustanud tegevust Kaubandus-Tööstuskoda). Põllutöökoja valimistel osalemise õigus

12 G. Voitka. Põllumajanduse kriisist ja selle vastu võitlemise abinõudest Eestis. – *Agronoomia* 1930, 10, 397–398. Randmat enam mõjutanud isikutena on nimetatud Berliini põllumajanduskõrgkooli majanduse instituudi direktorit professor Kurt Ritterit ja natsi-Saksamaalt emigreerunud professorit Karl Brandti (L. Raudsepp. Gustav Randma 100. – *Agronoomia*, 1995, 1, 485).

13 K. Liideman. Mõtteid agraarprogrammi koostamiseks. – *Agronoomia*, 1931, 5, 145–152; 6, 221–231; P. Rubel. Põllumehe isetegevuse alad ja nende arendamine. – *Agronoomia*, 1930, 12, 497–509; G. Voitka. Ühingute ülesandeid põllusaaduste turule toimetamisel. – *Ühistegevusleht*, 1931, 4, 77–81.

14 Päts oli üritanud sarnase struktuuri loomist juba Ajutise Valitsuse peaministrina 1918. aastal (A. Pajur. Konstantin Päts: Poliitiline biograafia, II osa: Riigimees (1917–1956). Rahvusarhiiv, Tartu, 2018, 336). Ehkki Liidaku juhitud töörühm kutseesinduse, Põllutöökoja ellukutsumist arutas, peeti, vastupidiselt, olulisemaks esmalt välja töötada üldisem põllumajanduse arengukava (Petlik päästerõngas. – *Päevaleht*, 11.06.1931, 2; Agraarprogramm valmimas. Põllutöökoda tunnistatakse hädavajalikuks. – *Vaba Maa*, 16.11.1930, 2; Eesti agraarprogramm valmimas. – *Postimees*, 05.01.1931, 1).

Voldemar Johanson, 1900–1942
(EKM, EKLA A-2:515)

Gustav Randma, 1894–1942
(EKM, EKLA A-2:1893)

August Reinart, 1895–1971
(EKM, EKLA A-181:2246)

Peeter Rubel, 1905–1941
(EKM, EKLA A-2:2059)

oli 109 998 talupidajal,¹⁵ kes valisid 60 koja liiget, täiendavalt lisandus 10 mitmesuguste organisatsioonide poolt määratud isikut. Valimistel said arvukamalt hääli kahe erakonna, Põllumeeste Kogude ning Põllumeeste, Asunikkude ja Väikemaapidajate Koondise esindajad. Põllumeeste Kogude mandaatide ülekaal oli siiski napp, mistõttu otsustamisel täitsid kaalukeele rolli koopteeritud organisatsioonide esindajad.¹⁶

Põllutöökoja esimeseks direktoriks valiti kuue erineva taustaga kandidaadi seast teistest vanem ja kogenum, Pätsi kolmanda valitsuse põllutööminister Jaan Hünerson (kandideerisid veel Kint, Liidak, August Miljan, Randma ja August Reinart). Pikaajalise põllumeeste liidri ja ühistegevuse edendaja Hünersoni ministriks oleku ajal täitis direktori kohuseid kandidaatidest noorim, tulunduse asjatundja Tõnis Kint.

TERAVILJATURU KAITSE

1920. aastate lõpus tabas ülemaailmset põllumajandusturgu strukturealne kriis, muutus tarbimisharjumustes vähendas oluliselt teraviljasaaduste tarbimist, samal ajal suurenes nõudlus loomakasvatussaaduste järele. Teraviljavajaduse vähenemine tõi kaasa püsiva hinnalanguse maailmaturul, aastatel 1927–1930 kaotasid nisu ja oder kolmandiku, rukis koguni üle poole oma väärtusest.¹⁷ Sisseveopiirangute puudumisest ja maailmaturu hinnalangusest tulenenud probleeme süvendasid kaks teineteisele järgnenud ikaldusaastat, 1927 ja 1928. Mõningast kergendust tõi teraviljakasvatajatele heaks saagiaastaks osutunud 1929. Teravilja madala müügihinnaga seotud probleemide ringi mõistmiseks olgu öeldud, et märkimisväärset osa majapidamisi need ei puudutanud – valdavalt piirduti vilja kasvatamisega oma tarbeks, müügil vilja kasvatamine andis tähelepanuväärse osa sissetulekutest vaid Lõuna-Eestis ja Virumaal. Pikemat aega teraviljakasvatusega tegelenud, tsaariajal ostetud suuremate, nn vanatalude (mõnikord ka ostutaludeks ja päriskohtadeks kutsutud) kõrval oli kiiresti sissetulekut andev müügiteravilja kasvatamine sissetulekuallikana oluline üksnes alustavatele asundustaludele. Nagu on tõdenud Maalehes avaldatud kirjas asundustalu peremees, puudutas teravilja sissevedu ja müügiteravilja küllus siseturul alustavaid majapidamisi teinekord vägagi teravalt.

15 Põllutöökoja valijate üldarv selgunud. – Postimees, 23.10.1931, 1.

16 Põllutöökoja seadus. – Riigi Teataja, 60, 1931, 470; Kes valiti Põllutöökohta? – Järva Teataja, 17.12.1931, 3.

17 G. Voitka. Põllumajanduse kriisist ja selle vastu võitlemise abinõudest Eestis, 398.

Raha on otsas. Teda pole õieti mitu aastat enam olnudki. Laenude tähtpäevad on käes ja ilma laenudeta ei saanud läinud aastal ja tänavu kevadel ka läbi. Nüüd on tänavune saak küll käes, aga viljahinnad pööraselt odavad ja keegi ei taha osta. Oleks väga soovitatav, et valitsus põllumeestele appi tuleks ja korraldaks vilja kokkuostu. Kindlate hindadega võetagu kas või paarkümmend puudagi igalt põllumehelt vilja. Me saame siis veidikenegi raha ja riik ei ole ka midagi kaotanud. Kogunenud tagavarasid saab kevade poole ja suvel ära müüa. Et riik oma raha kätte saab, see on täiesti kindel. Hiljem läheb vili kindlasti kallimaks, kuid nüüd ta seisab ja maksab väga madalat hinda.¹⁸

Majandusteadlane Nikolai Kõstner tõdes USA börsikrahhi järel, novembris 1929, et vajalik on alustada leevenduste otsimisega teravilja-hindade märkimisväärsetele kõikumistele ja võtta sihiks linnade üleviimine kodumaise toiduvilja kasutamisele. Kõstner soovitas alustada viljaladude sisseseadmisest ning varumist ja säilitamist teostava struktuuri moodustamisest.¹⁹ Põhjalikumalt käsitles toiduteravilja turukaitse sisseviimise võimalusi riigivanema ja ministrite osavõtul toimunud Eesti Agronoomide Seltsi avalik koosolek 7. veebruaril 1930. Nii põhiettekanedega esinenud Kaarel Liidak kui ka oponendi rollis olnud Theodor Pool toonitasid, et teraviljaturu kaitsemeetmete sisseviimine parandab väliskaubanduse bilanssi ja suurendab kodumaist toiduvilja toodangut.²⁰ Sobivaimaks meetmeks pidas Pool teraviljamonopoli sisseviimist põhjusel, et see, erinevalt sisseveotollidest, võimaldab hindade reguleerimist. Pooli välja töötatud teesid nägid ette teraviljamonopoli teostamiseks peekonifondiga sarnase üleriigilise keskkorralduse ellukutsumist. Viimase noteerida jäänuks kokkuostuhinnad, mis lubanuks parematel aegadel kogutud sissemaksete arvelt teha juurdemakseid madalamate hindade perioodidel. Monopoli kehtestamise läbi tekkiv võimalus vähendada riigisiseste hindade seotust maailmaturu hinnatasemega andis Poolile põhjust väita, et selle kehtestamine on üldisemat kasu andev poliitiline samm ja teostamata jätmine tekitab kõiki talumajapidamisi mõjutavaid „rahvamajanduslikke kaotusi“.²¹

Teraviljamonopoli teostamise varasemal perioodil, juulist 1930 kuni 31. märtsini 1934 (1933/34. majandusaasta lõpuni) reguleeris rukki ja rukkijahu kokkuostu „Teravilja kaitseseadus“²² ning monopoli teostamist rahastati riigieelarvest. Ehkki teraviljamonopoli kehtestamist vedas tööerakondlane Strandmani juhitud valitsus, puudus erakonna

18 Põllupidajad vajavad kiiresti abi. – Maaleht, 21.II.1929, 1.

19 N. Kõster. Märkmeid siseturu korraldamisest. – Päevaleht, 1929, 24.II, 3.

20 Eesti Agronoomide Seltsi kõnekoosoleku protokoll. Tallinnas, 7. veebruaril 1930. – Agronoomia, 1930, 4. lisa, 9–12, 35–36. Aprillis toimunud järgmise koosoleku peaesinejaks oli Peeter Rubel (P. Rubel. Põllumajandussaaduste ekspordiküsimusi Eestis, ühenduses teraviljakasvatuse kaitsega. – Agronoomia, 1930, 7, 301–310).

21 Eesti Agronoomide Seltsi kõnekoosoleku protokoll, 44.

22 Riigi Teataja, 1930, 56, 375.

sees üksmeel piirangute kehtestamise vajalikkusest. Nii on seaduse vastuvõtmise järel tõdenud tööerakondlasest Riigikogu liige Juhan Vilms (Jüri Vilmsi noorem vend):

Teravili on neil suurtaludel müügiobjektiks, ühtlasi aga õlekõrreks, kust Eesti rahvas neid päästma peab hakkama. Karjamajandus ja teravilja ostmine on väiketalude tegevusala. [...] Aineliselt võidavad suurtalud kallima teravilja läbi – kaotavad aga vastavalt väiketalud. Peale selle tuleb aga siia juurde arvata veel mõju karjamajanduse suunale, mis on kahtlemata juba olemas pühholoogiliselt küljelt, otsekohe aga ostu-jõusööda kallinemise tõttu, mis odava rukki asemel osta tuleb, mis teeb praeguste jõusöödade hinnavahe korral 20 senti kallinemist või naelale. Sellega on poliitiliselt teravilja seaduse mõju otsekohe selge: Võidavad sellest suurtalude esindajad – põllumeestekogud.²³

Vilmsi ennustus toidu- ja söödavilja hindade kallinemisest täitus, ehkki tegelik põhjus selleks puudus. Rukkisaak oli 1930. aastal märkimisväärne – 225 000 tonni. Koos enne monopoli kehtestamist sisse veetud viljakogusega oli rukkitagavara lõikuse järel 290 000 tonni, keskmisest aastastest tarvidusest 100 000 tonni enam.²⁴ Nimetatud kogusest umbkaudu kümnendiku, 28 000 tonni, omandas riik sügisel 1930 toimunud riikliku kokkuostu käigus. Aasta-aastalt vähendati eraettevõtjate osa kokkuostu läbiviimisel: sügisest 1931 teostasid kokkuostu majandusministri määratud ostutoimkonnad, majandusaasta 1932/33 lõpuks oli rukkitagavara eraladudest ümber paigutatud riigi renditud ladudesse. Ümberkorraldused tõid kaasa märkimisväärse teostamiskulude kokkuhoiu – ehkki hoiustatud rukki kogus aastatel 1931/32 ja 1932/33 oli enam-vähem ühesugune (30–31 tonni), olid hoiukulud teisel aastal 35% madalamad.²⁵ Raha puudusel suutis riik täita seadusega võetud rukkiostu kohustust vaid majandusaastal 1930/31, majandusaastal 1933/34 teostati kokkuostu neljandiku mahus esimese aasta kogusest.

Suvel 1930 alanud teraviljamonopoli esimene periood päädis majandusministeeriumi poolt 31. märtsil 1934 koostatud ja 6. juunil Vabariigi Valitsuses kinnitatud „Teraviljakaitse teostamise aruandega“. Dokument tõdeb, et neli aastat kestnud monopoli teostamisele kulus kokku 11 982 000 krooni, millest lõviosa, 10 882 000 kr, maksti 18 000 talupidajale 71 156 tonni varutud rukki eest (rukist riigile müünud talumajapidamised teenisid keskmiselt 151 krooni aastas), ülejäänu läks

23 J. Vilms. Teraviljaseaduse poliitilised tagajärjed. – Nool, 19.07.1930, 2.

24 Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1930/31. a. aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest ja selle tagajärgedest. Riigikontroll, Tallinn, 1932, 54.

25 Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1932/32. a. aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest 1932/32. a. Riigikontroll, Tallinn, 1933, 59.

kokkuostu läbiviimise ja säilitamiskuludeks.²⁶ Aruande järgi päädis monopoli teostamine 4 080 160,33-kroonise puudujäägiga. Kokkuvõtete tegemise ajaks oli sundostude käigus varutud rukis majandusministeeriumi bilansis arvel hetkel kehtinud turuhinnaga 11 senti/kg, kolmandiku võrra odavamalt kokkuostu keskmisest, 16,8-sendisest omahinnast. Teraviljamonopoli teostamiskulud moodustasid kokkuostuhinnast vähem kui kümnendiku, 1,5 senti.²⁷ Lõviosa puudujäägist tekkis seega kevadel 1934 laovarude vastavusse viimisel nende turuväärtusega, seega tulenes kahjum peajoonetes raskustest kokku ostetud rukki realiseerimisel. Ehkki Pool oli juba veebruaris 1930 toimunud avalikul koosolekul hoiatanud, et monopoli ja hindade reguleerimise eduka toimimise eelduseks on eraisikute või ettevõtete käes olevate suuremate viljatagavarade puudumine, veeti enne kitsenduste jõustumist sisse märkimisväärne kogus, 65 000 tonni välismaist rukist ja rukkijahu.²⁸ Asjaolu, et seaduse kehtima hakkamise eel riiki sisse veetud varusid ei maksustatud, loetakse teraviljamonopoli teostamise olulisimaks ebaõnnestumiseks.²⁹

Teraviljamonopoli sisseviimine osutus keerukaks ettevõtmiseks – tegevuste alustamise eel valmis majandusministeeriumis enam kui tosin lisaregulatsiooni.³⁰ Tollase Eesti üks juhtivaid majandusteadlasi, nii Tartu ülikooli kui tehnikaülikooli professorina töötanud Eduard Poom on hiljem meenutanud, et majandusministeeriumis vedas teraviljamonopoli sisseseadmise ja järgnenud kulude optimeerimisele suunatud tegevusi Artur Keller. 1932. aastast majandusministeeriumi rahandusosakonna direktori ja hiljem aseministrina tegutsenud Kelleri kanda oli põhiroll teistegi kriisipoliitikate väljatöötamisel ja elluviimisel.³¹

Teraviljamonopoli teostamise teine periood algas pea pool aastat, aprillist augustini 1934 kestnud segaduste ajajärguga. Valitsus oli teraviljakaitse aruande heaks kiitnud ja aktiivne sekkumistegevus lõpetatud. Teisalt kehtis jätkuvalt „Teravilja kaitseseadus“, samuti omas

26 Valitsusasutiste tegevus 1918–1934. Riigikantslei, Tallinn, 1934, 98; Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1933/34. a. aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest. Riigikontroll, Tallinn, 1935, 40.

27 Peeter Kint (P. Kind. Riiklik teraviljaost. – Põllumajandusetur, 1934, 48, 578–579) tõdeb, et enam-vähem sama oli Tallinna börsil noteeritud rukkiahind ning sarnast tasu maksti tollet aastal ka riikliku kokkuostu puhul (Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1933/34. a., 40–41). Võrdluseks: Eesti Panga kahjud naela kursi languse tõttu olid erinevatel hinnangutel 4–6 miljonit krooni; Pikalaenu Panga juures tegutsenud Maatulunduskapitali laenuportfelli maht jäi 5 miljoni krooni piirimaile.

28 Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1930/31. a., 54.

29 E. Vint. Teraviljamajandus Eestis. – Konjunktuur, 1938, 40, 3, 155; K. Kukk. Otto Strandman: Elulugu ja elu lugu. Rahvusrhiiv, Tartu, 2025, 608–609.

30 Valitsusasutiste tegevus 1918–1934. Riigikantslei, Tallinn, 1934, 98.

31 E. Poom. Suure Külvaja aupäevaks: Artur Keller seitsmekümneviiene. – Teataja, 01.06.1973, 6; A. Keller. Kriisimõtutiste vastu võitlemine Eestis ja mujal. – Konjunktuur, 1935, 10, 691–696.

majandusministeerium märkimisväärselt, enam kui 30 000-tonnist rukki-tagavara esimesest, 1930. aasta kokkuostust. Tagavarade realiseerimine andnuks vahendid, jätkamaks seadusejärgse rukki kokkuostu kohustuse täitmist erifondi ja iserahastamise põhisel. Veel augusti algul viljakasvatajate seas valitsenud üldisemat teadmatust riigi edasistest sammudest ja nendega seotud ootusi peegeldab ilmekalt ajalehes Sakala avaldatud tõdemus:

Loodetavasti võimaldub meil Soome eksportida veel käesoleval majandusaastal 15 000 tonni rukist. Kui suures ulatuses toimub kokkuost ja millise hinnaga, see on praegu täielikult lahtine. Põllupidajal on tänavu rukki kokkuost riigi poolt olulisem kui kunagi varem. Rukki hinnad on praegu langenud juba madalamale ja kui riik ei teostaks omalt poolt kokkuostu, siis langeks rukki hind vast kuni 8 sendile kilo. Põllupidajad loodavad, et valitsus teostab rukki kokkuostu võimalikult pea. Sama raske, kui rukki realiseerimine on põllupidajal ka nisu müük. Tänavuse võrdlemisi hää saagi juures on ette näha suuremat nisuhindade langust.³²

Tegelikkuses oli rukkiost selleks ajaks juba kokku lepitud. Aasta esimesel poolel Soome saadetud viljaproovid riigi rukkitagavarana säilitatavast rukist oli sealne labor tunnistanud kvaliteedilt vastuvõetavaks.³³ Samuti oli juuli algul alla kirjutatud täiendavatele Eesti-Soome kaubavahetust reguleerivatele kokkulepetele,³⁴ mh konfidentsiaalsele rukkileppele.

Soome valmisolek osta ära ladudesse seisma jäänud rukis³⁵ võimaldas viia teraviljamonopoli teostamise üle erifondipõhisele iserahastamise mudelile, nagu seda oli juba tehtud peekoni, või ja kanamunade puhul. Majandusministeerium on hiljem tõdenud, et „Teraviljaturu korraldamise seaduse“ väljatöötamise tingis hea viljasaagi ootus ja soov loobuda üle jõu käivast sundostude kohustusest.³⁶ Leevendusena nägi seadus ette riikliku kokkuostu õiguse säilimist ja selle laiendamist nisule ning majandusministeeriumile omandatud teravilja välismaale edasimüügi õiguse andmist.³⁷ „Teraviljaturu korraldamise operatsioonifondi seaduse“ kohaselt läksid uuele fondile üle märtsis tegevuse lõpetanud

32 Loota osalist rukkiostu riigilt. – Sakala, 3.08.1934, 7.

33 Linamonopoli lahing algas. – Vaba Maa, 12.07.1934, 3.

34 Eesti-Soome kaubandus- ja laevanduslepingu lisakokkulepe, õunaleping ja lõpp-kokkulepe (Riigi Teataja, 1934, 78, 650) ning mitmed avaldamata jätud nootide tasandil jõustatud kokkulepped.

35 Leppe kohaselt lubas Soome osta kolme järgneva aasta vältel 30 000 tonni Eesti rukist 66,75-protsendise tollimaksusoodustusega. Suurim kogus, juba mainitud 15 000 tonni, oli kokku lepitud sisse vedada majandusaasta 1934/35 jooksul. (M. Pihlamägi. Väikeriik maailmaturul, 372–373)

36 Valitsusasutiste tegevus 1934–1935, 56–57.

37 Teraviljaturu korraldamise seadus. – Riigi Teataja, 1934, 69, 588.

teraviljakaitse varad, samuti selle lõpetamise järgselt teravilja müügi eest laekuvad summad.³⁸

Soome-suunalise viljaekspordi algust on käsitletud valdavalt edu-loona: realiseerida õnnestus suur osa ladudesse seisma jäänud ja rikkema kippuvast rukist ning kolmandik esimese nisu kokkuostu raames omandatud nisust (24 597,7 tonni rukist ja 3601 tonni nisu). Leivavilja ekspordist saadud raha võimaldas riigil varuda rekordilise koguse rukist – 34 698,3 tonni ning läbi viia esimene nisu sekkumisost märkimisväärses mahus – 9416,5 tonni. Tegelikult, nagu tõdes Riigikontroll, tõi teravilja müük välismaale (valdavalt Soome Valtion Viljavarastole) majandusaastal 1934/35 riigile 1 031 527,43 krooni kahjumit.³⁹ Kuna vilja üleandmine Tallinnas oli kokku lepitud Hamburgi teraviljabörsi päevahinda järgiva müügihinnaga (toonane tavaline praktika eksportsaaduste müügil), jäi maailmaturul toimunud ootamatust hinnatõusust saadav kasu tagasihoidlikuks. Väliturul saadud kaotusi kompenseeris osaliselt riigi viljagavaraväärtuse kõrgemaks ümberhindamine, samuti siseturult saadud kasum. Majandusaasta lõpuks oli väliturult saadud kahjum vähenenud 549 732,54 kroonini.⁴⁰

Teraviljamonopoli teostamise plusspoolele jääb veel valuutasäästu andnud ja kohalike teraviljakasvatavate sisetulekuid suurendanud nisu sisseveost loobumine ja üleminek täielikult kodumaise saiavilja kasutamisele sügisest 1932. Ehkki majandusministeeriumis oli veel 1932. aastal kavandatud suurveskitele piiratud määral nisu ekspordi õiguse andmist (15% kokku ostetud kodumaise nisu hulgast), jäi see põllumeeste vastuseisu tõttu realiseerimata. Vabariigi Valitsus, järgides Põllutöökoja ettepanekut, otsustas sügisel 1932 kehtestada aastase nisu sisseveo keelu.⁴¹ Umbusu murdmisel kodumaise nisu saiajahuks sobivuse osas oli oluline roll Jõgeva sordiaretusjaama direktori, austavalt „Eesti saia isaks“ kutsutud Mihkel Pilli uurimis- ja selgitustöö.⁴² Nisu ekspordi algus Soome näitas, et Pilli uurimistöö tulemusi aktsepteeriti kaugemalgi.

Teraviljamonopoli teostamise varjupoolele jäid ka rukki ja nisu ning nendest valmistatud jahu maailmaturu hinnataset ületavad müügihinnad siseturul. Kaasaegsed on tõdenud, et teraviljakaitse ja iserahastava teraviljamonopoli teostamise perioodidel maksti riiklike rukki ja

38 Riigi Teataja, 1934, 77, 641.

39 Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1934/35. a. aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest. Riigikontroll, Tallinn, 1936, 38; Valitsusasutiste tegevus 1934–1935, 57.

40 H. Pahhel. Rukki müük välismaale ja tagavarade seis. – Põllumajandusturg, 1934, 34, 403–404; Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1934/35. a., 38.

41 Põllutöökoja põllumajandustalituse ringkiri, 01.09.32: RA, ERA F 1112, n 1, s 288, l 393.

42 M. Pill. Meie nisu väärtus võrreldes välisnõuga. – Põllumees, 1934, 19, 273–275; H. Kiik. Dr. Mihkel Pill. Valgus, Tallinn, 1968, 114–127.

nisu kokkuostude raames maailmaturu hindadest poole kõrgemat tasu. Leiva müügihind kasvas teraviljakaitse sisseviimise tõttu märgatavalt vähem, 1–3 senti võrra kilogrammi kohta.⁴³ Toiduvilja kasvatamise riiklik toetamine tõi kaasa söödavilja kasvupinna vähenemise. Põllutöökojas toimunud maatulunduskonsulentide nõupidamine tõdes juba juunis 1932, et nisu külvipind laieneb Eestis karjamaade, lina ja odra arvelt.⁴⁴ 1930. aastal alanud muutuste tulemusena suurenes 1936. aastaks võrrelduna aastatega 1920–1924 nisu kasvupind enam kui kolm korda (2,4% vs. 7,5%), söödavilja all olnud maa aga vähenes seitsmendiku võrra (42,7% vs. 36,7%).⁴⁵ Vajadusest suurendada söödateravilja kasvatamist, vähendades toiduteravilja kasvupinda, räägiti kuni 1940. aasta kevadeni, mil leiti, et Euroopas puhkenud II maailmasõja tõttu soovitus toiduvilja kasvatamist vähendada enam ei kehti.⁴⁶

PEEKONI EKSPORDITOETUSED

1920. aastate keskel Lääne-Euroopa põllumajandussaaduste turule jõudnud Eesti jaoks kujunes ajaliselt varaseimaks tagasilöögiks peekonituru hindade madalseis aastatel 1926–1928. Saadud kogemusele tuginedes töötas põllutööministeerium 1929. aastal välja seaduseelnõu, mis nägi ette turgude madalseisus eksportseakasvatuse toetamist, säilitamaks toodangu kiire suurendamise võimekust.⁴⁷ Märtsis vastu võetud „Seakasvatuse edendamise ja peekoni hindade kindlustamise seadus“ nägi ette Pikalaenu Panga juures tegutseva seakasvatuse edendamise ja peekoni hindade kindlustamise fondi (peekonifond) ellukutsumise. Kuni 40% fondi laekunud summadest pidi minema seakasvatuse arendamiseks, ülejäänud juurdemakseteks hindade madalseisude aegu.⁴⁸ Tegevuste

43 Uudevili vaekausil. – Maa Hääl, 22.08.1938, 2; E. Vint Teraviljamajandus Eestis, 158.

44 Põllutöökoja maatulunduskonsulentide nõupidamise protokoll, 10.06.1932: RA, ERA f 1112, n 1, s 290, 31.

45 A. Muuga. Loomasöödate arendamisprobleem. – Konjunktuur, 1937, 34, 9, 570.

46 K. Öövel. Eesti teraviljaturu riiklik reguleerimine 1930–1940, 69–73; Põllumeestepäev Tärvastus. – Oma Maa, 1939, 14.02, 4; Põllumajandus on meie riigi alus: Põllutööminister A. Tupitsa kõne Põllutöökoja täiskogu koosolekul. – Põllumajandus, 1940, 24, 536.

47 Turuülevaadete järgi maksti 1926. a alguses kvintaali Eesti peekoni eest Londoni karjasaaduste turul 116–124 šillingit (toona võrdus 20 šillingit 1 naelsterlingi ehk 18,45 krooniga). Sama aasta sügiseks langes peekoni hind Londonis pea poole võrra, 68 šillingini kvintaalilt. Kaks aastat hiljem, detsembris 1928 oli kvintaali peekoni hind Londonis kasvanud kolmandiku võrra, 90–100 šillingini. (A. Käbin. Sealiha hinna langemise puhul. – Karjamajandus, 1930, 9, 285; Seakasvatuse edendamise ja peekoni hindade kindlustamise fondi seaduse seletuskiri, 21.01.1930: RA, ERA f 31, n 3, s 1823, l 21)

48 Riigi Teataja, 1930, 27, 159. Eesmärgiks seati vähendada senini seakasvatuse arengut takistanud ebasabiilsust: kuna seakasvatus oli talumajapidamistele kõrvaltootmisharu, siis vähendati söödanappuse aegadel üleskasvatatavate pörsaste arvu. Fondipoolse täiendava seakasvatuse rahastamise kaudu sooviti majapidamiste tootmismahute suurendamist, mis teinuks kiire loobumise oluliselt raskemaks. Riigi vaates seostus seakasvatuse edendamine

rahastamise allikatena nähti väljaveetavalt peekonilt eksporttapamajade kaudu kogutavat maksu, ühtlasi eeldati riigipoolset lisarahastust. Nii esialgne seaduse tekst kui ka hiljem lisandunud arvukad muudatused nägid toetuse peamise sihtgrupina väljaveeks sobivas kaaluvahemikus (60–72 kg) peekonsigade kasvatajaid.

Mais 1930 avaldatud rakendusmäärus kehtestas, et lisatasu makstakse nii mitu krooni, kui mitme šillingi võrra langeb kvintaali (cwt = 50,8 kg) peekoni hind allapoole kokkulepitud piirmäära peamisel, Londoni karjasaaduste turul.⁴⁹ Esialgu määrati sekkumispriiks 80 šillingit kvintaali kohta. Arvestades, et kevadel-suvel 1930 olid kvintaali Eesti peekoni noteeringud Londonis 80–90 šillingi vahel, võib väita, et sekkumispriiri paikapanekul sooviti vältida juurdemaksete vajadust. Septembris 1930 Londonis toimunud kiire peekonihinna languse järel (kuu vältel alanes hind neljandiku võrra, numbriliselt isegi allapoole eelmise langusperioodi madalaimat hinda) alandati detsembri keskel sekkumispriir 72 šillingini.⁵⁰

Aastatel 1930–1934 kulus seakasvatajatele tehtud lisamakseteks 1 329 576 krooni, umbkaudu kümnendik peekoni väljaveost saadud 13-miljonilisest tulust.⁵¹ Arvestades, et aastatel 1932 ja 1933 tapeti enamus müügisigu linnatapamajades või talumajapidamistes (aastate lõikes vastavalt 60% ja 56%) ning seda põhjusel, et siseturu hinnatase oli välisturust kõrgem,⁵² olid lisamaksed eksporttapamajade toorainega varustamiseks hädavajalikud.

Krooni devalveerimise järel, juulis 1933, sai toetuse maksmise alustamise tingimuseks müügihinna langemine välisturul allapoole 50 šillingi piiri, lisaraha puhul jäi endiselt kehtima 10-kroonine piirsumma.⁵³ 1934. aastal on toona põllutöoministeeriumi põllumajanduse osakonnas töötanud Peeter Rubel tõdenud, et piisavalt kõrgete peekonihindade tõttu on krooni devalveerimise järel ajuti toimunud juuremakseteks piisanud eksporttapamajade poolt peekonifondi tehtud sissemaksetest.⁵⁴

täiendavalt talumajapidamistes toodetud piima ja kartuli ärakasutamisega sealihatootmiseks.

49 Riigi Teataja, 1930, 39, 242.

50 A. Käbin. Sealihahinna langemise puhul, 285; Riigi Teataja, 1930, 98, 640.

51 A. Keller. Kriisimõjutiste vastu võitlemine, 689. Riigi Teataja järgi eraldati esimese kolme aasta vältel lisamakseteks ligikaudu 1,36 miljonit krooni. Kinnitatud riigieelarvetes eraldatud 768 595 kroonile (Riigi Teataja, 1930, 25, 140; 1931, 28, 172; 1932, 28, 225) lisandus neil aastail märkimisväärsel määral täiendavat krediiti (Riigi Teataja, 1930, 25, 140; 1931, 1, 4; 23, 137; 1932, 15, 111; 26, 211; 86, 659; 1933, 30, 210; M. Pihlamägi. Väikeriik maailmaturul, 167).

52 Agraarprogrammi kavand, 29.04.1935: RA, ERA f III2, n 1, s 35, 40.

53 Seakasvatuse edendamise ja peekoni hindade kindlustamise fondi seaduse teostamise määrase muutmise määrus. – Riigi Teataja, 1933, 57, 448.

54 P. Rubel. Valitsuse korraldusi põllumajanduse alal 1934. a. – Põllumajandusetur, 1934, 49/50, 595.

Aprillis 1935 kehtima hakanud „Seakasvatuse edendamise seaduse“ rakendusmäärus jättis kehtima eksporditoetuse varasema piirmäära,⁵⁵ kuid muutis peekonifondi kasuks võetava maksu põhimõtteid. Ühesugune määr 1,5 krooni hakkas kehtima eksporttapamajade poolt nii välismaal kui ka riigisiselt müüdavale peekonile ja elussigadele. Seadusemuudatuse tingis asjaolu, et regulaarselt kasvas eksporttapamajade toodangu realiseerimine siseturul – peekonitarned väliturule võisid kvootide muutumise või madalate hindade tõttu mõnikord peatuda, samuti alustati samal aastal elussigade ekspordi Nõukogude Liitu. Viimase maht kasvas aasta-aastalt ning 1939. aastaks moodustasid ekspordi läinud elussead juba kolmandiku varutud sigade koguarvust.⁵⁶

EKSPORTVÕI JA -KANAMUNADE TOETUSED

Ajakirjanduses avaldatud noteeringute järgi maksis kuni 1929. aasta lõpuni kilo Eesti võid siseturul üle 3 krooni (välisturgudel Londonis ja Berliinis umbkaudu 3,5 krooni), kuid kolme järgneva kuu kestel toimunud kiire langus alandas hinna 2 krooni piirimaile. Järgmise kümme-konna kuu vältel püsis või müügihind stabiilsena. Veebruaris 1931 taas langusse pöördunud hind alaneks oktoobriks 1,5 krooni piirimaile.⁵⁷

Arvestades võituru varasemat käitumismustrit võis eeldada, et sügisel 1931 hind stabiliseerub. Paraku ootus ei täitunud ning Inglise naelsterlingi kullastandardist loobumisele (25.09.1931) järgnes pea kaks aastat kestnud ülimalt pingeline madalate hindade periood. Naelsterlingi väärtuse alanemine ja edaspidine kõikuv noteering krooni suhtes mõjutas otseselt või müüki Inglise turul – valuutakursi ja turuhindade madalseisu aegadel väikeste sisseveokoguste tõttu Eesti võid sealsel turul ei noteeritud. Ehkki Inglismaa ekspordipõllumajandussaaduste turg tegutses esialgu veel kaubabörsi põhimõttel, mõjutasid sealseid hindu periooditi märkimisväärtes kogustes liikunud asumaade põllumajandussaadused. Inglise turu madalseisus otsiti ja leiti leevendust uutest turgudest Belgias, Prantsusmaal, Tšehhoslovakkias ja mujalgi, kuhu sai müüa väikseid

55 Riigi Teataja, 1935, 39, 375. Määruse aluseks olnud märtsist 1935 pärinev „Seakasvatuse edendamise seadus“ (Riigi Teataja, 1935, 30, 246) hinnalisa maksmist ei käsitletud, kuid andis põllutööministeeriumile märkimisväärsed sekkumis- ja kontrolliõigused tapamajade tegevuse üle. Volituste laiendamise taga aimub soov toetada seeläbi edaspidi turunduse juures põhjalikumalt käsitleva peekonimüügi ümberkorraldamise kava elluviimist.

56 H. Gustavson. Eraettevõtlus Eesti lihatööstuses vabariigi päevil kuni natsionaliseerimiseni 1940. aastal. Olion, Tallinn, 1994, 49–50.

57 Põllumajandussaaduste hindade liikumine. – Põllumajandusetur, 1931, 43, 513; 46, 725.

koguseid (Saksamaale müüdavaid koguseid kehtivate sisseveopiirangute tõttu suurendada ei olnud võimalik).

Kuigi tööstused vähendasid tootmiskulusid ja piimatootjatele makstavaid tasusid, kasvas aasta-aastalt piimatalituste arv, mille kulud ületasid või müügihinda. Juunis 1932 tõdes Põllutöökojas toimunud nõupidamisel Harjumaa maatulunduskonsulendina töötanud Alfred Tealane: „... hindade suhtes on ühe Harjumaa parima piimaühingu juhatus avaldanud seisukoha, et temal oleks võimalik töötada veel 60 snt. või kilohinna juures, kuid siis oleks juba kõik kehvemad piimaühingud välja surnud. Praegu ongi jõutud sinna lähedale.“⁵⁸ Vahetult krooni devalveerimise järel, juulis 1933, on Põllutöökoja direktor Jaan Hünerson resümeerinud: „Põllumajandussaaduste ekspordi tagasimineku tähtsaks põhjuseks on tootmise tagasimineku liiga madalate, ebatasuvate hindade tõttu. Kui võist saadi 75 senti ja sellest veel kolmandik läks piima ümbertöötamiskulude katteks, siis tootjaile jääv osa oli niivõrd väike, et osutus paljudel küsitavaks, kas piimahind tasus piima tootmiseks ja veoks minevaid otseseid rahalisi kulutusi, omasaaduste hinnast rääkimata. Liiga madal või hind vähendas meie piimamüüki ja karja eest hoolitsemise võimalusi.“⁵⁹ Hünersoni väidet tõestab väljaveetava või koguse vähenemine 9225 tonnini 1933. aastal, kaks aastat varem oli see olnud enam kui kolmandiku võrra suurem – 14 444 tonni.⁶⁰

Mitmed talumajapidamised leidsid, et piima müügist kasulikum on alustada koduse võitootmisega siseturu tarbeks. Riigi vaates tähendas eksportvõi tootmise vähenemine või seiskumine ilmajäämist prognoositud valuutatulust, samuti talumajapidamiste ja ühispiimatalituste raskuste süvenemist. Eksportvõi tootmise vähenemine sundis põllutöoministeriumi muutma varasemat eitavat arusaama või ja kanamunade (väike, kuid sotsiaalselt oluline müügiartikkel) tootmise toetamise osas. Märtsiks 1932 valmisid piimatootjatele hinnalisade maksmist käsitlevad seaduseelnõud. Eksportvõile hinnalisa maksmise vajadust põhjendas ministerium peatse nõudluse ja pakkumise tasakaalu jõudmisega, „mis töötab edaspidi võihinna paranemist maailmaturul. Seepärast on meil praegu eriti tähtis alal hoida oma tootmisvõimet piimanduse alal kuna meie elame üle murrangu aega“.⁶¹ Piisavaks peeti maksta piimatootjatele lisatasu 2,5 krooni ekspordiks müüdüd tunni ehk 50,8 kg või eest.

58 Põllutöökoja maatulunduskonsulentide nõupidamise protokoll, 10.06.1932: RA, ERA f 1112, n 1 s 290, l 31.

59 Hünersoni Eesti põllumajandusolusid tutvustava ettekande tekst, 01.07.1933: RA, ERA f 1112, n 1, s 35, l 101–102.

60 A. Keller. Kriisimõjutiste vastu võitlemine, 689.

61 Eksportvõid valmistavatele piimatalitustele preemiate maksmise seaduse eelnõu, 12.03.1932: RA, ERA f 31, n 3, s 1899, l 6.

Põllutöoministeeriumi poolt välja töötatud eelnõu seaduseks ei vormunud, kokkuleppele toetusmeetmete osas ei jõudnud ka aprillis 1932 tööd alustanud riigivanem Jaan Teemanti juhitud valitsuskomisjon (riigivanem, välisminister, põllutööminister, majandusminister, kohtu- ja siseminister). Viis või ekspordiga tegelenud firmat (PK Estonia, A. Einpaul, Carl F. Gahlnbäck, Eesti Piimaühisuste Liit ja AS Rotermanni Tehased) täitsid nõude kutsuda ellu ühine keskkorraldus alles pärast valitsuse ähvardust väljaveolitsentsid pikendamata jätta.⁶² Septembris põllutööminister Oskar Kösteri poolt Vabariigi Valitsusele esitatud memo tõdeb:

... ülemaailmne majanduskriis ja eksporditulude vähenemine on talu- majapidamised viinud teistest valdkondadest ehk raskemassegi olukorda, sest nende sissetulekud on nelja aasta vältel (1928–1932) vähenenud rohkem kui poole võrra, sisendite puhul aset leidnud aga 30%line hinnakasv. [...] Kui nüüd põllumajandussaaduste eksport eelpool toodud määral väheneb ja kuna tööstuse saaduste ekspordis samuti on tagasimineku võimalik ning kuna metsaeksport juba praegu peaaegu seismas on, siis põllutöoministeeriumi äranägemise järele praeguste olukordade edasikestmisel on meil suurem majandusline vapustus möödapääsematu.⁶³

Estonia kontserdisaalis 29. detsembril 1932 toimunud Põllutöökoja era- korralisel koosolekul toonitati kõrgeprotsendiliste laenude ning nende intresside tasumisega kimpus olevate talumajapidamiste ja piimatalituste abistamise vajadust. Soovi põhjendusena toodi välja tõsiasi, et talumaja- pidamiste ja piimatalituste probleemide põhjustajaks on või madal turu- hind. Koosoleku otsustesse hääletati sisse Jaan Hünersoni ja Voldemar Johansonini sõnavõttudes välja pakutud lahendused – alustada piima- tööstuste kõrgeprotsendiliste laenude ümberlaenustamisega riigikassa võlakirjade vastu ning laiendada hindade kindlustamist eksportvõile ja -kanamunadele, kutsudes ellu vastavad erifondid.⁶⁴

Järgmise aasta alguses kehtima hakanud „Või väljaveo edendamise määrus“ nägi ette lisaraha maksmise juhul, kui eksportvõi noteerimis- komisjoni poolt määratud hind on kaks nädalat olnud 1.5-kroonisest hinnatasemest allpool.⁶⁵ 1933. aasta kolme esimese kuu vältel (jaanuar, veebruar ja märts) maksti võipreemiad (30% või hinnast) välja rukkis riigi rukkitaagavarade esimesest, 1930. aasta kokkuostust. Järgmise kolme

62 Või Väljaveo Keskbüroo asutamisleping, 03.08.1932: RA, ERA f 31, n 3, s 6489, l 21–24. Firma A. Einpaul pankrotistumise järel omandas vabaks jäänud või väljaveolitsentsi 1933. aastal firma J. Puhk ja Pojad.

63 Põllutöoministeerium Vabariigi Valitsusele põllumajanduse olukorrast, 21.09.32: RA, ERA f 31, n 3 s 6496, l 4.

64 Piimaühingute ülemaaline kongress. – Sakala, 31.12.1933, 3.

65 Või väljaveo edendamise määrus. – Riigi Teataja, 1933, 6, 45.

kuu kestel toimus võipreemiate maksmine rahas (aprillis ja mais 20%, juunis 5% eksportvõi noteeritud hinnast), kasutades Eesti Panga juures tegutsenud väljaveo soodustamise erifondi valuutatehingute ajutisest lisamaksustamisest laekunud summasid. Valitsuse määrus nägi ette võipreemiate maksmise kuni detsembrini 1933.

Võipreemiate rukkis maksmisele avaldati teravat vastuseisu Tallinnas 29. jaanuaril 1933 toimunud piimaühingute ülemaailmel kongressil. Suurkogunemisel tõdeti, et rukkis makstava preemia puhul jäävad halvemasse seisuga 65 714 piima müüvast majapidamisest väiksemad, lisasööta mitte kasutavad. Kompromissina pakuti kongressil välja piimaühingutele viljamüügi õiguse andmine, mis võimaldanuks soovijatele toetuse rahas välja maksta. Kuigi mitme piimaühingu esindajad protestisid kongressil võipreemiana „tusti“ (ülekuivanud vilja) jagamise vastu, on aasta hiljem tõdetud,⁶⁶ et tegelikkuses oli toona Lõuna-Eestis loomasöödast terav puudus. Veelgi enam, 1933. aasta alguseks oli turuhindade madalseisu tõttu või väljavedu vähenenud 40% võrra, võrreldes aastataguse ajaga, seega puudus enamikul piimatootjatest jõusööda ostu võimalus.

Seaduse tasandil kehtestas juurdemaksed veebruaris 1934 jõusunud „Või hinna kindlustamise seadus“.⁶⁷ Hinnalisa maksmiseks kutsuti Pikalaenu Panga juures ellu või hinna kindlustamise fond ja või hinna languse korral allapoole kindlaks määratud hinnapiiri (alul 1,5 krooni, hiljem otsustuskorras sätestatud) alustas põllutöoministeeriumi juures tegevust hinnalisa määramise komisjon. Riigipoolsed sissemaksed või hinna kindlustamise fondi moodustasid esimesel tegevusaastal 2,5 miljonit krooni. Jaanuarist 1933 kuni märtsini 1935 maksti piimatootjatele või väljaveotoetustena 3,3 miljonit krooni, umbkaudu viiendik eksportvõi väärtusest (16,7 miljonit krooni).⁶⁸

Kanamunade väljaveo toetuste käsitlemine üheaegselt lisamaksetega eksportvõile tulenes toetussummade marginaalsusest teiste eksportpõllumajandussaadustega võrreldes. Kuna tööstuslik kanakasvatus Eestis puudus, osteti eksportkanamunad kokku väikekanapidajatelt. Kanakasvatuse vähest ressursinõudlikkust arvestades oli tegemist enam-vähem igasse majapidamisse sobiva täiendava sissetulekuallikaga, valdkonnale spetsialiseerunud majapidamisi polnud. Mõni kuu pärast eksportvõi toetuse sisseviimist, märtsis 1933, hakkas kehtima „Kanamunade väljaveo edendamise määrus“, mis nägi ette lähema nelja kuu jooksul (märtsist

66 J. Kurkus. Põllumajanduse tulemusi ja väljavaateid. – Põllumajandusetur, 1934, 1, 3–5.

67 Riigi Teataja, 1934, 13, 84.

68 A. Keller. Kriisimõjutiste vastu võitlemine, 689.

juunini) maksta 20 senti lisatasu ekspordiks müüdnud kanamunade kilogrammi pealt.⁶⁹ Teravilja, või ja peekoniga võrreldes olid kanamunade müüjatele lisatasudeks makstud summad tagasihoidlikud: 47 000 krooni 1933. aasta esimesel poolel ja 30 000 krooni 1934. aastal.⁷⁰ Püsivam regulatsioon, „Kanamunade hinna kindlustamise seadus“, hakkas kehtima 1934. aasta märtsi lõpus.⁷¹ Seaduse kohaselt jäid hinnatasemed, millelt sisse- või väljamakseid alustati, põllutöoministeeriumi juures tegutseva juurdemaksete komisjoni määrata.

TALUMAJAPIDAMISTE SANEERIMINE

Raskustesse sattunud majapidamiste arvu kiire kasv alates 1928. aastast (nii see kui ka eelnev aasta olid ebasoodsad saagiaastad) näitab ilmekalt lühiajalistel laenudel tugineva põllumajanduse ebastabiilsust ja haavatavust. Kustas Tonkmann, Põllumeeste Kogudega seotud Riigikogu liige, tõdes kevadel 1930: „Kui põllumeestele seemnevilja ja kunstväetise laenu ei anta, langeb vilja kasvatus ja sellega ühes ka sigade kasvatus. Mis aitavad siis eksporttapamajadki kui viljapõllud viletsa seemne ja kunstväetise puudusel vähe saaki annavad.“⁷²

Ülemaailmse majanduskriisi jätkudes pingestus laenuturg veelgi: põllumajandussaaduste hinnalangus sundis eeldatud tuludest ilma jäänud talumajapidamisi võtma täiendavaid lühiajalisi laene varasemate intresside tasumiseks. 1930. aastal on talumajapidamiste majanduslikku olukorda analüüsinud põllutöoministeeriumi ametnik Theodor Klassen toonud põhiprobleemina välja kõrged laenuintressid, mainides, et kolmveerand kõigist laenudest on lühiajalised ning võetud vanatalude poolt.⁷³ Eesti Maapank on hiljem tõdenud, et majanduskriisi alguses liikusid lühiajaliste eralaenude intressid valdavalt 15–20% piirimail. Laenuasjanduse ümberkorraldamist vedanud Eesti Maapanga president Voldemar Johanson on 1936. aastal tagasivaates üldistanud: „Veksel tungis tallu. See on suurim eksitus meie põllumajanduse senisel arenemisel. Sellest saadud kahjud on suured.“⁷⁴

Peamiseks raskustesse sattunud majapidamistele suunatud riigipoolseks abimeetmeks oli nn ümberlaenustamine. Toetusmeede

69 Riigi Teataja, 1933, 25, 175.

70 A. Keller. Kriisimõjutiste vastu võitlemine, 689.

71 Riigi Teataja, 1934, 27, 220.

72 Maatulunduskapital. See kõlavanimeline kapital ei too uut raha meie põllumajandusse. – Järva Teataja, 29.05.1930, 2.

73 Th. Klassen. Põllumajanduslik pikaajaline laen I–II. – Päevaleht, 02.04, 5; 03.04.1930, 4.

74 Eesti Maapank 1926–1936. Eesti Maapank, Tallinn, 1936, 4–5.

võimaldas muuta ehk ümber laenustada eraisikutelt ja ühispankadest võetud lühiajalised kõrgeprotsendilised laenud ja nende intressivõlad pikaajalisteks madala intressimääraga võlakohustusteks Eesti Maapangas. Maapangas töötanud Arnold Einborn on märkinud, et pank alustas lühiajaliste eravõlgade pikaajalisteks laenukohustusteks muutmist juba 1920. aastate lõpus.⁷⁵ 1931. aasta lõpuks oli sel otstarbel välja laenatud 3,5 miljonit krooni, kusjuures 2/3 ümber vormistatud laenudest pärines 1930. aasta eelsest ajast. Mõningase mööndusega võib ümberlaenustamiseks lugeda ka 1928. aastal välja antud umbkaudu 2 miljonit krooni madalaprotsendilist (2%) ikalduslaenu ilmastikuolude tõttu tekkinud kahjudest ülesaamiseks.⁷⁶

Sügisel 1931 kehtima hakanud „Eesti Maapanga kaheksaprotsendiliste ümberlaenustamise pantkirjade väljaandmise seadus“, mis on rohkem tuntud kokkuleppe ümberlaenustamise seadusena, nägi laenude ja intressivõlgade Maapanka ületoomise eeldusena ette laenuvõtja ja -andja vahelise kokkuleppe saavutamist.⁷⁷ Viimast oli mõnikord raske saavutada põhjusel, et võlgniku kreditoridele tasuti Maapanga pikaajaliste võlakirjadega, mille tulusus oli algse laenu omast oluliselt madalam. Kokkuleppe ümberlaenustamise seaduse järgi anti välja 1690 laenu rahalises mahus 1 273 850 krooni,⁷⁸ mis moodustas umbkaudu kolmandiku Maapanga poolt enne 1932. aastat eralaenude tasumiseks antud riiklikest laenudest. Ümberlaenustamise käigus välja antud Maapanga võlakirjadest läks 65% ühispankadele ja 21% eraisikutele.⁷⁹

Juunis 1933, vahetult krooni devalveerimise eel kehtima hakanud „Põllumajanduse võlgade ümberlaenustamise seadus“ võimaldas Maapanka ümber laenustada kuni 100% ulatuses enne 31. detsembrit 1932 tekkinud eralaene ja intressivõlgu (varasema seaduse järgi oli võlgade tekke ajaliseks piiriks 1. august 1931).⁸⁰ Juhul kui võlakohustused ületasid viiendikku talumajapidamise väärtusest, pidid kreditorid loovutama nõude Eesti Maapangale 4-protsendiliste Asunduskapitali võlakirjade vastu. Septembrist 1934 kehtima hakanud „Põllumajanduse võlgade

75 A. Einborn. Laenuolud põllumajanduses. – Põllumajanduseturg, 1934, 3, 33.

76 A. Reinart. Märkmeid põllumajanduse arendamisest Eestis. (Üliõpilasselts Liivika toimetis, 13). Liivika, Toronto, 1992, 28–29.

77 Riigi Teataja, 1931, 97, 697.

78 A. Einborn. Laenuolud põllumajanduses, 34.

79 Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1932/33. a. aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest. Riigikontroll, Tallinn, 1934, 87.

80 Riigi Teataja, 1933, 46, 372. Seaduse näol oli tegemist täiendava leevendusmeetmega. Suvel 1932 viis Riigi Statistika Keskbüroo Maapanga tellimusel läbi talumajapidamiste küsitluse, edastades ankeedid 135 500 talumajapidamisele. Augustis 1932 avaldatud tulemused andsid tunnistust olukorra tõsidusest: võlgu oli 43 000 vastanud talumajapidamisel, neist 28 600 märkis, et on raskustes laenude tasumisega ja vajavad kõrgeprotsendiliste lühiajaliste laenude ümberlaenustamist. (43 000 võlgades talu. – Sakala, 08.II.1932, 1; A. Einhorn. Laenuolud põllumajanduses, 35)

ümberlaenustamise ja pikendamise seadus“ andis täiendava võimaluse umbkaudu tuhatkonnale varade väärtusest enam võlgu omavale, kuid elujõuliseks tunnistatud talumajapidamisele.⁸¹ Koheselt kuulusid ümberlaenustamisele võlad kuni 100% mahus varade väärtusest, seda ületav osa muutus pikaajaliseks intressita võlaks seniste võlausaldajate juures.

Maapank on 1939. aastal tõdenud, et ümberlaenustamiseks esitati kokku 7543 avaldust võlgadele kogusummas 16,6 miljonit krooni. Umbkaudu 2/3 avaldustest (5371) tunnistati põhjendatuks, lühiajalisi võlgu laenustati panka ümber kogusummas 12,4 miljonit krooni. Ümberlaenustamise avalduste blankette võeti Maapangast välja tunduvalt rohkem, umbes 10 000. Ettevõtmise ambitsioonikust aitavad mõista arvud: aastatel 1932 ja 1933 oli põllumajandussaaduste väljaveo rahaline väärtus vastavalt 23,2 ja 20,6 miljonit krooni.⁸² Seega pakkus ümberlaenustamine talumajapidamiste lühiajalistele võlgadele leevendust summas, mis moodustas üle poole eksportpõllumajanduse aastase kogutoodangu väärtusest.

Raskustesse sattunud majapidamistele suunatud teiseks toetusmeetmeks oli piirangute seadmine sundmüükide korraldamisel. Sügisel 1931 jõustunud nn raudvara seadus ehk „Vallasvara aresti alla panemise ja müügi asjus tsiviilkohtupidamise seaduse muutmise ja täiendamise seadus“ piiras talumajapidamiste varade arestimist võlgade katteks.⁸³ Seadus sisaldas üksikasjalikke loendeid oksjonile paneku alt vabastatud „raudvara“ ehk töö- ja kariloomade, inventari ja teravilja kohta, eesmärgiga kindlustada võlgnikule talupidamiseks vajaliku vallasvara allesjäämine. Järgmisel kevadel kehtima hakanud „Kinnisvarade enampakkumise asjus tsiviilkohtupidamise muutmise seadus“ keelas edaspidi maakinnisvarade oksjonite korraldamise põllutööde perioodil, 2. märtsist kuni 30. septembrini.⁸⁴

Kevadel 1932 jõustunud „Põllupidajate võlgade korraldamise seadus“, mitteametliku nimetusega akordi (kokkuleppe) seadus nägi põhilise meetmena ette võlgnike ning võlausaldajaid vahendanud maakondlike põllupidajate ja kalurite võlgade korraldamise komisjonide ehk moratooriumikomisjonide ellukutsumist.⁸⁵ Maavalitsuse, rahukogu ja majandusministeeriumi esindajast koosneva kolmeliikmelise võlgade korraldamise komisjoni pädevuses oli võlgnike ja võlausaldajate vahendamine võlakohustuste tingimuste leevendamise osas. Komisjonidel

81 Riigi Teataja, 1934, 73, 615.

82 Valitsusasutiste tegevus 1938–1939, 152; Eesti Maapank, 240; Põhimõtteid põllumajanduse edendamise kohta. – Põllumajandus, 1936, 38, 819.

83 Riigi Teataja, 1931, 105, 745.

84 Riigi Teataja, 1932, 29, 236.

85 Riigi Teataja, 1932, 31, 272.

oli samuti õigus teha majandusministrile ettepanek peatada kuni aastaks (vajadusel veel lisa-aastaks) elujõuliste majapidamiste enne 14. jaanuari 1932 võetud üle 500-krooniste (väiksemate majapidamiste puhul 250-krooniste)⁸⁶ eravõlgade tasumine. Põllutöoministeeriumis koostatud seaduseelnõu seletuskiri põhjendab komisjonide ellukutsumist sooviga vältida elujõuliste majapidamiste oksjonile panemist põhjusel, et sissetulekute vähesuse tõttu jäävad täitmata varem võetud võlakohustused ning ei leita käendajaid uue laenu võtmiseks.⁸⁷

Võlgade tasumisega raskustes talumajapidamistele akordi seadusega võimaldatud leevendust taotlenud majapidamiste arv jäi 4000 piirimaile. Veidi üle poole avaldustest (umbkaudu 2100) võeti menetlusse.⁸⁸ Märkimisväärne vahe esitatud ja menetlusse võetud avalduste hulgas seletub asjaoluga, et avalduse esitamisega sai end kaitsta võimaliku sundmüügi vastu. Akordi seadus keelas esialgse õiguskaitsemeetmena võlgniku varade sundmüügi moratoriumimenetluse avalduse sisseandmisest alates kuni komisjoni otsuse vastuvõtmiseni. Moratoriumikomisjoni eitava otsuse peale põllutöoministrile vaide esitamisel jäi keeld kestma.

Oksjonihoiatuse saanud ja sundmüükidel müüdud talumajapidamiste täpse arvu väljaselgitamine eeldaks pikemat uurimistööd, kuid üldisema ja osaliselt lünkliku teabe pinnalt⁸⁹ võib tõdeda, et aastatel 1926–1940 ületas tõsistesse makseraskustesse sattunud ja oksjonihoiatuse saanud majapidamiste koguarv 10 000 piiri (7500 aastatel 1929–1934). Teisisõnu puutus iga kolmeteistkümmes talund kokku tõsiste raskustega kohustuste täitmisel, kuid sundmüügini jõudis iga 65. talumajapidamine – aastatel 1926–1940 müüdi oksjonitel vähemalt 2100 talundit (aastatel 1929–1934 tuhatkond). Viiekordne erinevus oksjonihoiatuse saanud ja sundmüüki läinud talumajapidamiste arvus seletub Maapanga, talumajapidamiste olulisima kreditori laenupoliitikaga. Maapanga korraldatud oksjonitel müüdi aastate vältel 351 talu (lisaks pandi müüki veel 19 majapidamist, mis jäid huviliste puudusel realiseerimata), ehkki pank oli algatanud kolmveerandi kõigist oksjonihoiatustest.

86 Sügisel 1933 kehtima hakanud „Põllupidajate ja kalurite võlgade korraldamise seadus“ vähendas alla 30-hektariliste talude puhul piirmäära 250 kroonini (Riigi Teataja, 1933, 85, 621).

87 Põllupidajate lühiajaliste laenude korraldamise seaduse seletuskiri, 15.01.1932: RA, ERA f 31, n 3, s 1885, l 5–6.

88 A. Einborn. Talundite oksjonid, 481–482.

89 Olulisemate allikadena nimetagem ametlikke väljaandeid „Valitsusasutiste tegevus ...“ ja „Riigikontrolli aruanne ...“, raamatut „Eesti Maapank 1926–1936“ ja Einborni artiklit „Talundite oksjonid 1938. a.“ (Konjunktuur 1939, 10 (59), 480–484). Oksjonitel realiseeritud majapidamiste arvu kindlaksmääramist raskendab samuti asjaolu, et mõnikord ei lugenud statistika oksjonil müüdud väiksemaid majapidamisi (1–5 ha) talumajapidamisteks.

Talumajapidamiste oksjonite ärahoidmine omas, lisaks majanduslikule mõõtmel, ühtlasi märkimisväärselt sotsiaalselt dimensiooni. Omaniku jaoks tähendas majapidamise sundvõõrandamine elukohta ja elatusallika kaotust, paremal juhul rentniku staatuse sattumist. Riigi vaates oli protsess vastuolus ikka veel vähemal määral jätkuva maareformi aluseks olnud soovijatele oma maalapikese ehk elatusallika andmise põhimõttega. Samuti olid oksjonid kahjulikud võlausaldajatele, sest sundmüügid tõid üldjuhul sisse kohustustest väiksema summa. Veel enam, ebaausad talupidajad võisid võlgadest vabanemiseks variisikute kaudu oksjonile pandud vara ise tagasi osta. Võlausaldajatele ülimalt kahjulike näiliste tehingute tõttu oli võimalus võlgadest vabaneda nendest kordades madalamate summade eest.

Kaugelt suuremalt osalt on oksjonitel realiseeritud talunditest läinud pankade, siis kooliõpetajate, raudteelaste ja riigiametnike kätte. See näitab kujukalt, et rahakott on kogunenud peamiselt linnadesse ja palgaliste isikute kätte, kuna tegelikud põllupidajad põllumajanduse madala tasuvuse puhul ka oma hädavajalisi kohustusi riigi ja pankade vastu ei suuda täita.⁹⁰

Kes olid oksjonitalude ostjad? Oksjonil müüdud taludest läks põllupidajate kätte natuke üle poole: 79 talu või 58%; selle vastu 12 talu või 9% omandasid ametmehed maalt, 21 talu või 15% ametnikud ja vabakutselised linnast ja 24 talu või 18% pangad. Seega tervelt 33% sundmüügi taludest läks linnameeste ja pankade kätte. Talude endistest omanikkudest olid aga 85% põllupidajad (115 talus) ja 21 ametmeest linnast ja maalt (linnast 9). Seega talud libisesid põllupidajate käest vabakutseliste ja pankade omanduseks.⁹¹

Viimasel ajal paistis silma eriline äritegemine võlgadega ülekoormatud taludega. Omanik laenab igalt poolt, kust vähegi saab talu peale suuri summasid. Võetakse Maapangast, kohalikust ühispangast, erapangast j. m. [ja mujalt]. Selgus hiljuti juhus, kus talu peale oli osatud võlga teha 7000 krooni, oksjonil müüdi sama talu maha 4000 krooni eest ja selle koha ostis ära võlgniku oma naine. 3000 krooni oli võidetud ja talu jälle võlgadest puhas.⁹²

Sarnaseid näilisi omanikuvahetusi esines toona rohkesti. Ajalehtedest võib leida teateid abikaasade senise ühisvara muutmiseks lahusvaraks ja selle kirjutamisest naise nimele. Tõnis Kindi näitel võib tõdeda, et isegi Põllutöökoja asedirektor võis, soovides päästa lähedast sundmüügist, osaleda näilises ostu-müügitehingus. Vältimaks oma vallasvara sundmüüki panekut, sõlmis Kindi onu temaga 1930. aastal fiktiivse ostu-müügilepingu. Tehingu tühistamiseks tunnistamise järel alanud kohtuskäigud

90 Talundid pangategelaste ja ametnike kätte. – Maaleht, 25.03.1933, 3.

91 Pangad ja linnad talusid ostmas. – Vaba Maa, 13.05.1933, 2.

92 Oksjonihirm ajab võlgasid tasuma. – Vaba Maa, 07.11.1933, 3.

lõppesid alles sügisel 1934, kui Riigikohus keeldus Kindi apellatsioonikaebust menetlusse võtmast.⁹³

Tähtsusest kolmandaks toetusmeetmeks olid Maapanga poolt tehtud täiendavad soodustused laenu- ja maaostu tähtaegade pikendamisel ning eri aegadel võetud laenude intressimäärade ühtlustamisel. Kriisimeetmete väljatöötamisele, nagu tõdeb Maapanga 1934. aasta tegevusaruanne, eelnes ulatuslikum eeltöö: „Laenupoliitiliste sihtjoonte ülesseadmisel kui ka panga töö organiseerimisel on kasutatud teatavas ulatuses ka välismaa vastavate asutiste kogemusi. Seks otstarbeks on astunud ühendusse ning tutvunud kohapealsete oludega mitmel maal (Saksamaal, Šveitsis, Poolas, Lätis, Soomes, Rootsis).“⁹⁴ Kuna välismaise kogemuse mõjude väljaselgitamine abi- ja toetusmeetmete väljatöötamisel eeldaks põhjalikumat uurimistööd, piirdugem siinkohal märkusega, et käesolevas artiklis käsitletud temade puhul on sagedamini viidatud sarnastes oludes olnud naaberriikides (Läti, Leedu, Poola), samuti Soomes, Rootsis, Taanis ja Saksamaal (Königsbergi ülikoolis olid omandanud doktorikraadi Jaan Raamot ja Voldemar Johanson, Elmar Järvesoo promoveerus Berliinis 1939) välja töötatud ja realiseeritud abi- ja toetusmeetmetele.⁹⁵

TOETUSED PIIMATÖÖSTUSTELE

Ühispiimatalituste arvu kiire kasv leidis aset aastatel 1924–1926, mil juurde tekkis 113 uut piimaühingut. Neljal järgmisel aastal kutsuti täiendavalt ellu 73 ühispiimatalitust, seega tegutses 1930. aastal Eestis 338 ühispiimatalitust. Järgmisel aastal oli toimivaid ühistulisi piimatööstusi 21 võrra vähem ning 1939. aastal oli tegutsevaid ühismeireisid 233. Veelgi rohkem vähenes aastatel 1930–1939 erapiimatalituste arv – kümnendi lõpuks oli varasema 53 asemel tegutsema jäänud 29 tööstust.⁹⁶ Piimaühingute liikmete koguarvu kohta on andmed lünklikud, suurimana on 1932. aastal nimetatud arvu 32 242, piimamüüjate suurimaks arvuks oli eespool mainitud 65 714. Seega kuulus eri aastatel ühistutesse 50–60% neile piima müünud majapidamisi.⁹⁷

93 Suure mehe kõverad teed. – Maa Hääl, 20.II.1934, 5.

94 Valitsusasutiste tegevus 1918–1934, 316.

95 T. Kind. Teravilja kasvatuse kaitseabinõudest ja kaitseviisidest välismaadel. – Agronoomia, 1934, 4, lisa, 19–34; A. Keller. Kriisimõjutiste vastu võitlemine, 691–696; M. Pihlamägi. Väikeriik maailmaturul, 188; *Dr. agr. Elmar Järvesoo prof. emer. elu ja töö*, 163–171.

96 A. Anderson. Lühike ülevaade meie piimanduse arengust. – 25 aastat piimanduslikku ühistegevust. Üleriikline Piimaühingute Keskliit, Tallinn, 1933, 26–27; P. Kint. Piimatalituste tegevus. – Põllumajandus, 1940, 26, 589.

97 E. Ennuse. Piimaühingud. – Eesti ühistegevuse aastaraamat I (1937). Ühistegevuskoda, Tallinn, 1939, 164.

1930. aastate esimesel poolel põllumajandusosakonna asedirektori ja direktorina tegutsenud August Reinart on tõdenud, et piimatalituste asutamine leidis tihti aset poliitiliste või isiklike ambitsioonide ajel, samuti võis mõnikord motiveerida sisseseade müüjatelt saadud vahendustasu. Põllutöösakonna võimalused konkureerivate tööstuste teket tõkestada olid seevastu piiratud, peamise hoovana on nimetatud pikaajalise laenu andmisest keeldumist. Veel enam, Reinart möönab, et esines juhtumeid, kui põllutööminister allkirjastas laenuotsuse ka juhul, kui põllumajandusosakonna arvamus oli eitav.⁹⁸

Sügisel 1930 andis põllutööministeerium 2 267 106-kroonise ühispiimatalituste riikliku laenufondi valitsemise üle Pikalaenu Panga juures ellu kutsutud Maatulunduskapitalile. 3. detsembril 1930 kinnitas Vabariigi Valitsus piimatalituste võrgu ümberkorraldamise reeglid, mis jagasid laenu vajavad piimatööstused elujõulisuse ja toorainega varustatuse alusel nelja kategooriasse. Riigipoolset laenuabi võis Maatulunduskapital anda vaid kahte esimesse kategooriasse liigitatud, piisavalt piimaga varustatud või elujõulisuse saavutamiseks potentsiaali omavatele tööstustele.⁹⁹

1933. aasta lõpuks oli Maatulunduskapitali laenuportfelli maht 4 729 500 krooni, millest põhiosa, vastavalt 61% ja 18%, moodustasid piimaühingute ja eksporttapamajade laenud. Piimaühingute laenude ja võlgade ülevõtmine uue sihtkapitali poolt võimaldas juba selle esimesel tegutsemisaastal, 1931. aastal, vähendada neist kümnendikul intressimäärasid kogusummas 282 230 krooni.¹⁰⁰ Laenuintresside alandamisega sooviti ühtlustada Maatulunduskapitali valitsemise alla koondunud eri aegadest pärit sooduslaenude üksteisest märkimisväärselt erinevad (0–6%) intressimäärasid (1% lisandus ühispankade teenustasuna).

Tööstuste elujõu suurendamisele suunatud „Piimatalituste võrgu korraldamise seadus“ võeti vastu koguni kahel korral.¹⁰¹ Valitsusele esitatud seletuskirjas põhjendas põllutööministeerium rangemate regulatsioonide sisseviimise soovi asjaoluga, et seni rakendatud pehmete meetmete toimimine jättis soovida.¹⁰² Erinevaid kõverteid kasutades üritati elujõuetuks tunnistatud tööstusi töös hoida, takistades seeläbi piimatalituste võrgustiku optimeerimisele suunatud tegevuste elluviimist.

98 A. Reinart. Märkmeid põllumajanduse arendamisest Eestis, 9–11.

99 Põhilauseid piimatalituste võrgu korraldamisel Maatulunduskapitali laenude abil, 18.11.30: RA, ERA f 31, n 4 s 632, l 2–4.

100 Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1930/31. a., 68; Valitsusasutiste tegevus 1918–1934, 307; Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1931/32. a. aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest ja selle tagajärgedest. Riigikontroll, Tallinn, 1933, 89.

101 Riigi Teataja, 1931, 44, 332; 1934, 51, 426.

102 Piimatalituste võrgu korraldamise seaduse seletuskiri, 08.06.1934: RA, ERA f 31, n 3, s 1985 l 11–12.

Lõpliku likvideerimise asemel viiakse piimatööstus tihti uude asukohta, kus võistlus mõne olemasoleva piimatööstusega möödapääsematu või kus senine võistlus veel teravamaks muutub. Põllutööstusministeeriumi katsed praegu maksva piimatalituste võrgu korraldamise seaduse alusel siin reguleerivalt vahele astuda on ebaõnnestunud. [...] Likvideerimise asemel pannakse aga makseraskustesse sattunud piimatööstus sagedasti uuesti käima kas kreditoride või teiste isikute poolt, kellele ta üle antakse. Üleandmist toimetatakse tihti ainult fiktiivselt võlgade tasumisest kõrvalehoidumiseks, tegelikult aga töötab endine omanik vanaviisi edasi. Kahjukannatajaks on siinjuures tavaliselt põllupidajad, kellele pankrotti läinud piimatööstur harilikult suuremaid summasid piimaraha arvel võlgu jääb. Sagedasti kannatavad muidugi ka selle piimatööstuse kreditorid. On isegi niisuguseid juhte, kus ühe piimatööstusega korduvalt niisuguseid nähteid ette on tulnud.¹⁰³

Lahendusena karmistas seaduse hilisem, 1934. aasta redaktsioon tegevuslubade väljaandmise ja muutmisega seonduvaid reegleid. Piimatalituste võrgu korrastamise komitee liikmeskond, mis varem oli koosnenud piimandusspetsialistidest ja Pikalaenu Panga esindajast, täienes põllutöö- ja majandusministeeriumi ning Põllutöökoja esindajatega. Ühtlasi karmistati seaduse nõuete rikkumise eest määratavaid karistusi. Teise ühispiimatalituste võrgustiku kujundamisele suunatud meetmena hakkas kevadel 1932 kehtima „Piimaühingutele määratud toetuskrediitide kasutamise seadus“, mis lubas Maatulunduskapitalist saada laenu eralaenude tasumiseks.¹⁰⁴ Seaduse järgi pidi piimaühingule antud laen jääma alla 7% eralaenude kogusummast, mis pidid pärinema 1932. aasta eelsest ajast, erand tehti hiljem varasemate laenude teenindamiseks võetud kohustustele. Seaduse rakendusmäärusega seatud lisanõuded näitavad, et leevenduse näol oli tegemist mitterentaablite tööstuste tegevuse lõpetamisele suunatud nn pehme meetmega.¹⁰⁵ Laenu andmise eeldusena nõuti piimaühingutelt tootmiskulude vähendamist miinimumini ning koorejaamade ja vastuvõtupunktide võrgustiku korrastamist. Lisaks võis põllutööstusministeeriumi põllumajandusosakond nõuda naaberpiimaühingutega rivaalitsemise lõpetamist või teise piimaühinguga liitumist.

Aastatel 1934–1935 piimaühingute saneerimisotsused allkirjastanud Reinart on tagasivaates tõdenud, et need järgisid valdavalt Maatulunduskapitali nõukogu ja piimatalituste võrgu korrastamise komitee arvamust.¹⁰⁶ Eitavat otsust põllutööstusministri ja riigikohtu tasandil protestides võidi mõnikord saavutada ka selle tühistamine. Raskustesse sattunud ühispiimatalitustele püüdis krediidi saamisel vastu tulla ka Pikalaenu

103 Samas, I II.

104 Riigi Teataja, 1932, 30, 246.

105 Riigi Teataja, 1932, 41, 375.

106 A. Reinart. Märkmeid põllumajanduse arendamisest Eestis, 25.

Panga juures tegutsenud Maatulunduskapital. Riigikontrolli 1933/34. tegevusaasta aruanne tõdeb, et Maatulunduskapital tugineb laenude andmisel ettevõtete majanduskriisi eelsetele, nn kindlustushindadele, mitte varade hetkelisele turuväärtusele. Seeläbi oli võimalik näidata piimaühingute laenukoormust tegelikust väiksemana ja lugeda täidetuks riigiabi saamise eeldusena kehtinud tingimus, et ettevõtte võlad ei ületaks 75% nende vara väärtusest. On tähelepanuväärne, et Maatulunduskapitali tehtud leevendused omasid võimude heakskiitu – ehkki Riigikontroll juhtis mitmel korral Vabariigi Valitsuse tähelepanu seesuguse praktika kasutamisele, korraldust selle muutmiseks ei antud.¹⁰⁷

Augustis 1934 esitas Jaan Hünersoni juhitud Põllutöökoda valitsusele märgukirja, milles sooviti piimaühingute võlgade täiendava ümberlaenustamise läbiviimist.¹⁰⁸ Meetme rakendamise vajalikkust põhjendati asjaoluga, et kreditorid on hakanud makseraskustes piimaühingute võlgu sisse nõudma laene käendanud ühistute liikmetelt. Nõuete pööramine käendajate vastu andis võimaluse saada võlgnevus tagasi isegi juhul, kui piimaühing oli tunnistatud maksejõuetuks. Arvestades, et käendajateks olid paremini majandatud majapidamiste omanikud, mõjutas samm negatiivselt nii ühistegevuse kui ka talumajapidamiste arengut. Riigikontrolli hinnangul oli aastavahetuseks 1934/35 „tekkinud olukord, kus suurema saneerimise aktsiooni ettevõtmine piimaühingute tervendamiseks on mööda pääsemata. Maatulundusekapitalil tuleb kanda sel puhul suurte summadeni tõusvaid kahjusid“.¹⁰⁹

Märtsis 1935 kehtima hakanud „Piimaühingute võlgade korraldamise seadus“ andis Maatulunduskapitalile õiguse üle võtta eksportvõid valmistavate või sellekohast sisseseadet omavate piimaühingute kuni 1935. aastani tekkinud eravõlad (ja hiljem varasemate kohustuste katteks tehtud võlad) nende varade väärtuses.¹¹⁰ Piimaühingu vara väärtust ületanud võlaportfelli osa tuli ülevõtmise korral vormistada kümneaastase tähtajaga intressita laenuks seniste kreditoride juures. Seaduse järgi läks piimatööstuste elujõulisuse ja ümberlaenustamise kõlbulikkuse üle otsustamine täielikult üle Maatulunduskapitali nõukogu pädevusse. Nõukogul oli õigus anda ühingutele mitmesuguseid korraldusi ja teha ettekirjutusi, nõuda nende liitumist või likvideerimist, tagandada juhatus või üksikud selle liikmed või tööstuste olulisemad ametnikud, määrates

107 Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1933/34. a. aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest, 7; Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1934/35. a., 67.

108 Piimaühisuste võlad põhjalikumale ümberkorraldamisele: Põllutöökoja märgukiri valitsusele. – Kaja, 08.12.1934, 11.

109 Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1934/35. a., 67.

110 Riigi Teataja, 1935, 30, 245.

nende asemele uued. Pikalaenu Panga tegevusaruande järgi esitas piimaühingute võlgade korraldamise seaduse alusel ümberlaenustamise avalduse 66 piimaühistut, võlgadele kogusummas 1,8 miljoni krooni.¹¹¹ Aastatel 1935–1936 läbi viidud piimaühingute ümberlaenustamise käigus kustutati umbes 320 000 krooni väärtuses lootusetuid laenu- ja intressivõlgu.¹¹² Võrdluseks, kõigi kriisiaastail riigi poolt kustutatud piimaühingute võlgnevuste kogusummaks kujunes 550 000 krooni, millest era- ja ühispankade poolt maha kantud piimaühingute lootusetute võlgnevuste maht jäi 100 000 krooni piirimaile.¹¹³

EKSPORTTAPAMAJADE TEGEVUSE ÜMBERKORRALDAMINE

Välisturu nõuetele vastavaid eksporttapamaju tegutses 1929. aastaks Eestis neli.¹¹⁴ Kaks suuremat, Estonia Eksporttapamajad Tallinnas (1924) ja Lõuna-Eesti Eksporttapamajad Tartus (1927) olid võimelised ümber töötama 60 000 ja 120 000 siga aastas. Tapal (1928) ja Võhmas (1929) tegutsenud tööstused olid väiksemad, mõlema võimsuseks 30 000 siga aastas. Uute töötlemisvõimsuste lisandumine langes peekonihindade madalseisu aega.

Reageerides 1926. aastal alanud peekonihinna kiirele langusele, olid majapidamised vähendanud seakasvatust sedavõrd, et konjunktuaari paranedes, mis pealegi leidis aset ikaldusaastal 1928, ei olnud võimalik kiiresti suurendada müüdavate sigade arvu. Põllumeeste pettumusest annab tunnistust ajakirjanduse kaudu tuntuks saanud fraas „kui on sigu, pole hinda, on sead, pole hinda“. Lahendusena eksporttapamajade jaoks elutähtsale toorainenappuse probleemile valmis 1929. aastal põllutöeministeeriumis ambitsioonikas seakasvatuse arendamise kava. Eesmärgiks seati paari aastaga jõuda olukorrani, et tööstustel oleks võimalik igal aastal varuda 200 000 siga. Paraku saab arvude pinnalt tõdeda, et soovitud stabiilsust ei saavutatud ja eesmärgiks seatud koguseni jõuti alles 1939. aastal.¹¹⁵ 1929. aastal varusid kõik neli tööstust kokku 27 000 siga, seega vaid

¹¹¹ Valitsusasutiste tegevus 1935/36. Riigikantselei, Tallinn, 1936, 141.

¹¹² Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1935/36. a. aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest. Riigikontroll, Tallinn, 1937, 66; Riigikontrolli aruanne riigiasutiste ja -ettevõtete 1936/37. a. aruannete ning majandusliku tegevuse kontrolli teostamisest. Riigikontroll, Tallinn, 1937, 65.

¹¹³ A. Reinart. Märkmeid põllumajanduse arendamisest Eestis, 8.

¹¹⁴ Aastatel 1923–1927 tegutses veel AS Külmetusele kuulunud tööstus, mis lõpetas tegevuse peale Estonia Eksporttapamajade omandisse minekut.

¹¹⁵ H. Gustavson. Eraettevõtlus Eesti lihatööstuses vabariigi päevil kuni natsionaliseerimiseni 1940. aastal, 89.

pisut enam kui kümnendiku kogusest, mida tööstused olid võimelised ümber töötleva. Järgmisel, 1930. aastal ostsid eksporttapamajad kokku veelgi vähem, 23 500 siga. Eksporttapamajade alakoormatus tõi kaasa kõrged tootmiskulud, mis mõnikord võisid ulatuda isegi kolmandikuni peekoni müügihinnast.¹¹⁶ Maatulunduskapitali nõukogu kiitis suvel 1930 heaks eksporttapamajade soovi saada riigilt miljon krooni tegevustoetust. Valitsus vähendas summat viiendiku võrra, 835 500 kroonini ja seadis toetuste väljamaksmisele täiendava tingimuse – tööstusteülese saneerimiskava olemasolu.

Lubatud toetusrahad jõudsid tööstusteni alles pooleteise aasta pärast. Viivituse põhjuseks sai asjaolu, et elluviimiseks sobivaks osutus alles järjekorras kolmas, 1931. aastast pärinev saneerimiskava. Kaks varasemat, sügisel 1930 välja töötatud saneerimiskava, millest ühe koostas põllutööministeerium ja teise tapamajade büroo¹¹⁷ ülesandel Jaan Põdra, jäid realiseerimata vastastikuse sobimatuse tõttu. Kolmas, põllutööministeeriumi maatulundusnõuniku Peeter Rubeli koostatud saneerimiskava oli oma olemuselt kompromissvariant. Ette nähti anda toetust kõikidele tööstustele 75% ulatuses nende varade mahust. Toetuse saamise täiendava tingimusena kehtestati mõõdik – minimaalne aasta jooksul varutud sigade arv.

Tööstustepoolse nõusoleku saamise järel jagas Maatulunduskapital valitsuse määratud toetussumma eksporttapamajade vahel ära. Üle poole summast läks Estonia ja Lõuna-Eesti Eksporttapamajadele, kahele väiksemale, Võhmale ja Tapale määrati vastavalt 173 500 ja 186 000 krooni.¹¹⁸ Peagi aga selgus, et Tapa tööstuse 1930. aastal varutud sigade arv jäi saneerimiskavas lisatingimusena nimetatud miinimumarvust väiksemaks. Järgnevalt täiendati saneerimiskava klausliga, et Tapa tööstus lõpetab alates märtsist 1932 ajutiselt sigade kokkuostu ja eksportpeekoni valmistamise. Tapa tööstusele anti õigus taasalustada sigade kokkuostu ja

¹¹⁶ K. Tonkmann. Maatulunduskapital. – Järva Teataja, 29.05.1930, 2.

¹¹⁷ Novembris 1929 tegevust alustanud Ühistegeliste Eksporttapamajade Keskbüroo oli õiguslikult seisundilt kooperatiivühingute liit (nn teise astme kooperatiivühing). Ühistute tegevust Eestis reguleeris kuni 1940. aasta juunipöördeni 1917. aasta suvest pärit Venemaa Vabariigi Kooperatiivühingute ja nende liitude seadus (Собрание узаконений и распоряжений правительства [Vene seaduste ja korralduste kogu], 1917, 72, 414). Büroo tegevuse olulisemaks väljundiks said iganädalased kohtumised, et leppida kokku ostetavate peekonsigade eest makstav kilohind (Tja [J. Taklaja]. Peekonifond. – Päevaleht, 13.11.1929, 2). Sarnaste kokkulepete olemasolu hoidis ära tööstuste omavahelise konkurentsi tooraine varumisel, kuid ei lahendanud müügiks pakutavate sigade nappuse probleemi halbadel aastatel. Kuna puudusid pea täielikult seakasvatusele spetsialiseerunud majapidamised, loobuti loomasööda nappuse korral esmalt lisasissetulekut toonud mõne põrsa müügiks üleskasvatamisest.

¹¹⁸ 868.450 krooni tapamajadele. – Järva Teataja, 18.04.1931, 1.

eksportpeekoni valmistamist seejärel, kui eksporttapamajadesse toodud sigade koguarv ületab 90 000 piiri.¹¹⁹

Riigipoolse toetuse ümberjagamine viis selleni, et kolmveerand summast läks kahele Estonia Eksporttapamajadele kuulunud tööstusele. Arvestades viimaste seotust Põllumeeste Kogudega, hakati ajakirjanduses rääkima „poliitilistest sigadest“.¹²⁰ Sarnast tõlgendust tiivustas välja käima asjaolu, et Tapa tööstust omanud loomasaaduste ostu-müügiühingu Eesti Lihaeksport omanikeringi kuulusid mitmed asunike ja riigirentnike koonduse ning tööerakonna poliitikud (Oskar Lõvi,¹²¹ Karl Soonpää, August Arras, Theodor Pool). Erakondadega oli vähem seotud vaid valdavalt kohalikele põllumeestele kuulunud ühisus Võhma Eksporttapamaja. Tööstuse rajamist alustati selles Eesti Taaniks kutsutud intensiivsema piimakarja ja seakasvatuse piirkonnas rahulolematuse tõttu Estonia Eksporttapamajade poolt seakasvatajatele makstud tasudega. Teistest arvukamalt, enam kui 300 seakasvatajat ühendanud ühistu ettevõtmisi vedas Võhma Majandusühisus, mille ärijuhina töötas 1930. aastate algul ETK asedirektori (a-st 1937 direktor) ametikohale siirdunud Jaan Põdra.¹²²

Ehkki Tapa Eksporttapamaja tegevuse osaline peatamine vähendas märkimisväärselt tööstuse sissetulekuid, kompenseerisid seda täiendavad leevendusmeetmed. Sarnaselt kolme tegutsenud eksporttapamajaga oli Tapal võimalik kolmveerand lühiajalisi võlgnevusi ümberlaenustada pikaajalisteks ja madalaprotsendilisteks kohustusteks Maatulunduskapitalis. Erinevalt tööle jäänud eksporttapamajadest vabanes Tapa tööstus oma võlgnevuste protsentide tasumisest – kokkuleppe järgi läks Tapa laenude teenindustasude maksmine üle eksportpeekoni valmistamist jätkanud ettevõtetele. Samuti kohustusid teised kolm eksporttapamaja eraldama Maatulunduskapitalist saadud toetussummadest 3% aastas Tapa tapamajale amortisatsiooni ning töövalmis hoidmise kulude katteks.¹²³

119 J. Taklaja. Eksporttapamajade pärandus. – Päevaleht, 02.09.1937, 1.

120 Poliitilised sead. – Uudisleht, 02.09.1931, 4.

121 Erinevalt tuntud spordiajakirjanikust ja poliitikust nimekaimust tegutses Peterburis põllumajandushariduse ja Sorbonne'is keemiamagistri kraadi (Eesti päritolu isikutest oli varem teadaolevalt Marie Curie juures lühemat aega õppinud Margarethe von Wrangell) omandanud ning hiljem eksilvalitsuse majandusministri ja kirjanikuna tuntud Oskar Lõvi 1930. aastatel tegev väliskaubanduse (OÜ Lihaeksport, OÜ Eesti Piim) ja väetiste müügi valdkonnas. Pikemaajalist elusloomade välismaale vahendamise kogemust omanud Lõvi alustas 1936. aastal koostöös põllutööstusministeeriumiga piima- ja piimasaaduste müüki Nõukogude Venemaale. Lõvi ise on seostanud edu Vene-suunalises kaubandustegevuses pikemaajalise koostöö tulemusel tekkinud usalduse ja kontaktidega Nõukogude Venemaa poolsete otsustajatega (O. Lõvi. Rännakud rehetarest laia maailma. – Kodumaal ja võõrsil. (ÜS Liivika toimetis, 1). Üliõpilasselts Liivika, Toronto, 1965, 103–106).

122 A. Reinart. Märkmekid põllumajanduse arendamisest Eestis, 16–17; A. Kruus, A. Käbin. Ühistegelik lihakaubandus. – Eesti ühistegevuse aastaraamat I (1937). Ühistegevuskoda, Tallinn, 1939, 192.

123 Tapa eksporttapamaja lõpetas ajutiselt oma tegevuse. – Maaleht, 03.03.1932, 7.

Kuigi võis eeldada, et tööstustele müüdavate sigade arv saavutab Tapal eksportpeekoni valmistamise taasalustamise tingimuseks seatud piirmäära (90 000) juba 1933. aastal, seda eelnenud ikaldusaasta (1932) tõttu ei juhtunud. Nõutud alammäär ületati alles järgmisel, 1934. aastal, mil tööstused varusid 96 641 siga. Ehkki Tapa tööstusel tekkis õigus alustada taas eksportpeekoni valmistamist alates järgmisest, 1935. aastast ja ettevõtte tööle hakkamist ootasid nii omanikud kui ka tööd leida lootnud kohalikud, viivitas põllutöoministeerium tegevusloa andmisega. Põhjusteks oli asjaolu, et neljanda eksporttapamaja tööle hakkamine suurendanuks tööstusi kimbutavat toorainenappust. Samuti oli vahepealsetel aastatel asutud välja töötama eksportpõllumajanduse konkurentsivõimet tõstvat tootmis- ja turundusahelate ulatuslikuma ümberkorraldamise kava.

AGRAARPROGRAMMI VÄLJATÖÖTAMINE

Põllumajanduse pikemaajalise arengukava üle hakati taas arutlema kevadel 1934, kui pärast 12. märtsi riigipööret algas majanduse arengukava koostamine. Põllumajanduse arengukava esialgse variandi koostas põllutöoministeeriumi põllumajanduse osakonna direktor Reinart.¹²⁴ Põllumajandusest elatuvate isikute arvukust ja siseturule minevate põllumajandussaaduste koguste väiksust arvestades toodi kavas peamiste tegevussuundadena välja tootmiskulude vähendamine ja turunduse ümberkorraldamine. Kava tutvustanud maatulundusnõunik Peeter Rubel tõdes, et ministeeriumi silmis on olukorras, kus Inglise turule mineva eksportvõi müügihinnast üle 60% moodustavad tollimaks ja transpordikulud ning väliskaubandus jääb edaspidigi tuginema kahepoolsetele kaubanduskokkulepetele ja kvootidele, peamiseks kulude alandamise võimaluseks turunduse ümberkorraldamine. Kriisiaastail juba kolmandiku võrra alanenud tootmiskulude edaspidine alandamine oli Rubeli hinnangul võimalik tootmist põhjalikumalt kaasajastades „saaduste omahinna allaviimisele toodangu ratsionaliseerimise kaudu“.¹²⁵ Valminud kava juuni algul toimunud valitsuse istungil tutvustades

124 Agraarprogramm lähema tuleviku jaoks. – Päevaleht, 29.04, 7; P. Rubel. Põhimõtteid põllumajanduse arendamiseks: Ülevaade Vabariigi Valitsusele esitatud kavast I–IV. – Põllumajandusetur, 1934, 26, 313–318; 28, 337–341; 29, 345–348; 30, 356–359; K. Liidak. Meie valmiva agraarkava võimalikust ulatusest ja laadist. – Agronoomia, 1936, 5, 221–223.

125 P. Rubel. Põhimõtteid põllumajanduse arendamiseks IV, 357–358.

toonitas põllutööminister Nikolai Talts vajadust tsentraliseerida naaberriikide eeskujul põllumajandussaaduste väljavedu.¹²⁶

Esialgu, nagu on tõdenud põhjalikumalt agraarprogrammi materjalidega tutvunud Anu Mai Kõll, ühtne arusaam eelistatavama turunduse ümberkorraldamise variandi osas veel puudus.¹²⁷ Aprillis 1935 riigi majandusnõukogu koosolekul uuendatud agraarprogrammi kavandit tutvustanud põllutööminister Talts resümeeris, vastates enda esitatud küsimusele prima võimaliku väljaveo korralduse kohta: „Siin võib vaid konstateerida, et riikliku kaubanduspoliitika lõppsihiks (kaubanduse organisatsiooni suhtes) peab olema see, et ausa sisemise vabavõistluse teel jõuda välja tootjaskonna ühistegeliste eksportorganisatsioonideni.“¹²⁸

Detsembris 1935 arutati põllutööministeeriumis ümber tehtud arengukava lühemat, teeside ehk „põhilausete“ vormis varianti riigi majandusnõukogus. Põllutöökoja direktor Hünerson tuli koosolekul välja sooviga, et kiirendamaks talumajapidamiste arengut, tuleks lisaks väliturunduse optimeerimisele rakendada teisigi turukaitse- ja toetusmeetmeid (teravilja- ja linamonopol, piiritusevabrikute riigistamine ja müügibensiini piiritusega segamise kohustus, eksportpõllumajandussaaduste hindade kindlustamine). Põllutööminister Taltsi väitel eeldanuks Hünersoni soovitud meetmete rakendamine pideva täiendava rahastuse olemasolu ja olnuks seega vastuolus eesmärgiks võetud tootmiskuludele vastavate müügihindadeni jõudmisega.¹²⁹ Ministri vastuseisu taga ulatuslikumaid toetusmeetmeid rakendada aimub tõsiasi, et ehkki erakorraline kriisiabi lõppes 1935. aasta lõpus, vajas aeglaselt taastuv põllumajandus enamat abi kui toimima jäänud toetuste süsteem.

Koosoleku järgselt, erinevalt varasemast ajast, Põllutöökoja ja põllutööministeeriumi arusaamade vahel enam kompromissi leida ei üritatud. Riigi majandusnõukogus heaks kiidetud arengukava asus 1936. aasta algul hindama uus kutseesindus – vastset ellu kutsutud 170-liikmeline agronoomide koda. Viimasel vastuväiteid Kaarel Liidaku (põllumajanduse osakonna direktor ja agronoomide koja esimees) juhitud koostatud teksti sisule ei olnud, kuid täiendavalt soovitati valdkonna krediteerimise teema lahtikirjutamist.¹³⁰

126 Linamonopoli lahing algas. – Vaba Maa, 12.07.1934, 3; M. Pihlamägi. Väikeriik maailmaturul, 188. Ajakirjas Põllumajandusturg (1934, 22, 279–281) on refereeritud Stockholmi ülikooli professori Myrdali Rootsi kriisipoliitikat käsitlevat ettekannet.

127 A. M. Kõll. Peasants on the world market, 104–109.

128 RA, ERA f 58, n 9, s 492, l 151.

129 Lahkarvamised agraareeskavas: Põllutöökoja vastuolud põllutööministeeriumiga. – Vaba Maa, 13.12.1935, 2.

130 Agraarkava valmib. – Uus Eesti, 18.04.1936, 3.

Sama aasta sügiseks jõudsid „Põllumajanduse ja kalanduse arendamise juhtimise põhimõtted“ Vabariigi Valitsusse ja 21. oktoobril 1936 toimunud istung otsustas need teadmiseks võtta.¹³¹ Seesuguse diplomaatilise käigu taga peitub jõudmine arusaamale, et eesmärgiks seatud loomakasvatussaaduste tootmise suurendamine sise- ja välisturgude tarbeks ning kohalike põllumajandussaaduste konkurentsivõime suurendamisele suunatud tegevused eeldanuks, lisaks turunduse ümberkorraldamisest saadavale tulule, täiendavat rahastust. Vähetähtis pole seegi, et üldisem riigi majanduse arengukava ei olnud veel valminud.

Võimud Põllutöökoja vastuseisu arengukava kavandile ei unustanud. Valmistel järel, 3. juulil kokku tulnud uus täiskogu piirdus esimehe valimistel vaid August Jürima kandidatuuri hääletamisega. „Jüripäev“ Põllutöökojas päädis tosin päeva hiljem Tõnis Kindi (töötas suvest 1933 põllutööministeeriumi maatulundusbüroo juhina, agronoomide koja juhatusel) direktoriks määramisega.¹³²

Arengukavas eesmärgiks seatud välisturunduse ühistulisele alusele viimist ehk eksporditulude jätmist „ühingutesse koondatud ja oma saadusi ühingutes ümbertöötavate ja turustavate tootjate kätte“ alustati kevadel 1936. Piimaühingute Keskliidu Võieksport asutamine aprillis 1936 tõi kaasa seniste ühistute liitude, PK Estonia (187 piimaühistut) ja Eesti Piimaühingute Liidu (11 piimaühistut) likvideerimise. Erameiereisid ja nelja ülejäänut senini tegutsenud võieksportööri uude keskliitu ei kaasatud.¹³³ Anu Mai Kõll nendib, et ehkki vormiliselt oli liitumine Võiekspordiga piimaühingutele vabatahtlik, oli see ühenduse ekspordimonopoli ja või ainumüügiõigust Tallinnas arvestades tegelikult eeltingimus, müümaks oma toodangut välisturgudel ja pealinnas.¹³⁴ Teisalt, kuna varem eksportpiimanduses keskset rolli omanud PK Estonia liikmeskonnas oli juba aastaid märkimisväärne osa mittepõllumehi,¹³⁵

131 Sisu kordas mais 1936 avaldatud teese (K. Liidak. Meie valmiva agraarkava võimalikust ulatusest, 228–234; Põllumajanduse ja kalanduse arendamise juhtimise põhimõtted. Põllumajanduse osakond, Tallinn, 1936).

132 Põllutöökoja esimehe valimistel piisava poolthääle arvu tõttu vastaskandidaat Jaan Sootsi hääletusele ei pandud (Uued mehed Põllutöökojas. – Vaba Maa, 04.07.1936, 6). Uus Põllutöökoja juhatus määras, ilma Hünersoni kandidatuuri arutamata, direktori ametikohale aastast 1933 põllutööministeeriumi maatulundusbüroo juhina töötanud Tõnis Kindi (Põllutöökojale valiti juhid. – Uus Eesti, 16.07.1936, 1; Jüripäev Põllutöökojas. – Päevaleht, 16.07.1936, 3).

133 Likvideerimiskomisjonid asusid tööle. – Uus Eesti, 09.04.1936, 3; H. Maider. Ühistegelik võikaubandus. – Eesti ühistevõime aastaraamat I (1937). Ühistevõimekoda, Tallinn, 1939, 186.

134 A. M. Kõll. Peasants on the world market, 109.

135 1921. aastal või väljaveokeelu ärakaotamise järel toimunud Eesti Piimaühisuste Keskühisuse Estonia muutumine Põllumajanduslikuks Keskühisuseks Estonia tõi kaasa omakapitali pea 13-kordse kasvu. Uute liikmete seas domineerisid piimatootmise ja ümbertöötlemisega mitte tegelevad ühised ja eraisikud. Mõni aasta hiljem, aastatel 1924 ja 1925 alustasid PK Estonia allüksustena tegutsemist Estonia Eksportapamajad ja müügiühisus Muna (Põllumajanduslike Keskühisuse „Estonia“ asutamise ja 15-aastase tegevuse ülevaade. Keskühisus Estonia, Tallinn, 1927, 11–15).

suurendas Võiekspordi ellukutsumine piimaühingute ja piimatootjate sissetulekuid.

Ühingu Eesti Lihaekspordist ellukutsumine veebruaris 1937 tõi kaasa nii ühistute liidu staatuses olnud Eesti Peekoni Eksportühisuse ja nelja eksporttoodangu valmistamise võimekust omanud tapamaja ning ostu-müügiühingu Lihaekspordist tegevuse lõpetamise. Kaasaegsed on väitnud, et majanduslikult toimetulevate ühistute likvideerimine riigi poolt, nagu see eksporttapamajade puhul toimus, oli vastuolus ühistevõime aluseks olevate põhimõtetega. Sarnast mõtet avaldas näiteks initsiaalide J. A. taha peituv autor Ühistegelistes Uudistes:

... selle sammuga on võetud seisukoht, et esimese astme ühinguid füüsiliste isikutega võidakse määrata sundlikvideerimisele välistel, ühingu ja liikmeskonnast mitteolenevatel põhjustel. Ei ole toodud ette, et ühingu oleksid saatnud korda midagi seadusevastast. Ühistevõime arengu ja õigusemõistete seisukohalt on vajalik, et siin loodaks asjasse kindlam selgus, millal ja missugustel asjaoludel võidakse riigivõimu poolt asuda ettevõtteid koondama ja likvideerima.¹³⁶

Põllutööministeerium põhjendas „Eksporttapamajade tegevuse korraldamise seaduse“ seletuskirjas (1936) seesuguse radikaalse sammu vajadust sooviga suurendada seakasvatavate osakaalu omanikeriingis. Võimaluse selleks andis seadusesse sisse kirjutatud võimalus konverteerida peekonifondi tehtud ja tehtavad sissemaksed Eesti Lihaekspordi osakapitaliks.¹³⁷ Sissemaksete ümberarvestamine osakapitaliks tähendas eksportsigade kasvatavate sundliitmist uue üleriigilise ühistuga – seega aimub üleriigilise Eesti Lihaekspordi ellukutsumise taga ambitsioonikas eksportsigade kasvatavate võrgustamise katse. 1937. aastast pärinev Eesti Lihaekspordi tegevust käsitlev trükkis tõdeb, et ümberarvestamise mõjul võiks tulevikus kasvada Eesti Lihaekspordi liikmeskond 10 000 liikmeni. Tegelikult kuulus ühinguusse 1939. aastal asutamisaegse 803 asemel 2200 isikut.¹³⁸ Seega ei leidnud seadusega seakasvatavatele antud soodustingimustel Eesti Lihaekspordi liikmeks saamise võimalus kuigi aktiivset kasutamist (võrdluseks: piimaühingutel oli liikmeid üle 32 000).

Pea samaaegselt Lihaekspordiga alustas tegevust Linnusaaduste Tootjate- ja Müügiühingute Keskliit Eesti Munaekspordist. Eestis toona suurkanalaid veel polnud ja turustamises omasid kesket rolli vahendajad,

¹³⁶ J. A. Sundliitmised. – Ühistegelised Uudised, 19.02.1937, 2.

¹³⁷ Eksporttapamajade tegevuse korraldamise seaduse seletuskiri, 11.02.1937: RA, ERA f 31, n 3, s 2093, 13.

¹³⁸ Ühingu Eesti Lihaekspordist asutamisest ja senisest tegevusest. Eesti Lihaekspordist, Tallinn, 1937, 4; A. Kruus, A. Käbin, 192; Ühingu „Eesti Lihaekspordist“ 1938. aasta aruanne. Eesti Lihaekspordist, Tallinn, 1939, 3.

teiste seas nn korvinaised. Omariikluse aastail kiiresti kasvanud kanamunade toodangust (1937 – 146 miljonit, 1922 – 40 miljonit, 1931 – 87 miljonit) kolmandik eksporditi.¹³⁹

Veebruariks 1937, mil keskliit tegevusi suunama asus, ükski olemas olnud 10-st munamüügi ja linnukasvatavate ühingust aktiivselt ei tegutsenud, samal aastal registreeriti täiendavalt veel 122 munaühingut. Kuuendik neist (22) alustas tegutsemist 1937. aastal, kuid iseseisvalt, ilma vahendajateta, korraldas kanamunade kokkuostu vaid üks ühing. 1940. aastal tegutses Eestis 45 munaühingut,¹⁴⁰ seega kaks kolmandikku registreeritud ühingutest tööd ei alustanudki. Võrdluseks olgu öeldud, et Eesti Munaekspordi hinnangul oluks monopoli realiseerimiseks vaja 62 tegutsevat munaühingut, igaüks ühendanuks 3–4 valla kanakasvatavaid.¹⁴¹

Neljanda monopolina alustas septembris 1937 tööd riigiettevõtte Riigi Viljasalv. Ümberkorralduse taga oli Põllutöökojast pärit initsiatiiv.¹⁴² Riigi Viljasalve ülesandeks oli teravilja ja teraviljasaaduste ost, müük ja ümbertöötlemine ning rahva toitlustamiseks vajalike teraviljatagavarade säilitamine ja uuendamine, jõusöödaga varustamine ning seemnevilja müük.¹⁴³ Uue toidujulgeoleku vaatest olulise elanikkonna varustamise ülesande teostamiseks laienes Riigi Viljasalve monopol rukkilt ja nisult ning nendest toodetud jahudelt ka kaerale, odrale ja maisile ning mitmesugustele teraviljatoodetele (jahu, tangud, kruubid ja helbed).

Kõik aastatel 1936–1937 ellu kutsutud neli monopoli võtsid ülevarem tegutsenud riiklikud erifondid (kanamunade ja või hinna kindlustamise fond, seakasvatuse edendamise ja peekoni hinna kindlustamise fond). Kolm fondi tegutses Pikalaenu Panga juures, teraviljaturu operatsioonifondi valitsejaks oli majandusministeerium. Ehkki riigiasutusena tegutses ametlikult vaid Riigi Viljasalv, olid ülejäänud kolm (Eesti Munaekspord, Võiekspord, Eesti Lihaekspord) vaatamata ühistulisele staatusele tegelikult poolriiklikud, avalik-õiguslikud asutused. Kõigi nelja asutuse juhatused nimetas ametisse valitsus, juhatuste esimeesteks määrati Rudolf Allmann (Eesti Munaekspord), Jaan Hünerson (Riigi Viljasalv), August Reinart (Võiekspord) ja Artur Tupits¹⁴⁴ (Eesti Lihaekspord).

¹³⁹ T. Rosenberg. Eesti põllumajanduse 100 aastat, 73.

¹⁴⁰ Keskliit „Eesti Munaekspord“ tegevusest. – Ühistegelised Uudised, 03.05.1940, 2.

¹⁴¹ H. Puskar. Munaühingud. – Eesti ühistegevuse aastaraamat I (1937). Ühistegevuskoda, Tallinn, 1939, 203–204.

¹⁴² K. Öövel. Eesti teraviljaturu riiklik reguleerimine 1930–1940. Magistritöö. Tartu Ülikool, Tartu, 2014, 60–61.

¹⁴³ Riigi Teataja, 1937, 70, 585.

¹⁴⁴ Septembris 1937 sai põllutööministriks siirdunud Tupitsa asemel esimeheks seni Põllutöökoja asedirektorina töötanud Abel Käbin.

Kaks aastat hiljem, 1938. aastal kuulutati välja kurss põllumajandustootmise tehnoloogilisele uuendamisele, eesmärgiga vähendada tööstuse kiire kasvu tõttu tekkinud kasvavat lõhet linna- ja maaelanike sissetulekute vahel. Riigi vaates oli tegemist olulise probleemiga – umbkaudu pool riigi elanikkonnast, 760 000 inimest elas maal, 625 000 neist said oma sissetuleku talumajapidamistest (taluperede liikmed ja palgalised, nende ülalpeetavad).¹⁴⁵ Probleemi sissetulekute erinevuses teravdas veelgi asjaolu, et põllumajanduse arengukavas oli eesmärgiks seatud töömahukas loomakasvatussaaduste toodangu suurenemine. Ehkki see valdavalt pöördeliste aegade tõttu ei realiseerunud, saab tõdeda, et omariikluse jätkumisel oleks ellu viidud Carl Robert Jakobsoni ja Jaan Tõnissoni visioon teaduspõhist põllumajandust viljelevatest majanduslikult heal järjel talumajapidamistest.

KOKKUVÕTE

I maailmasõja järgne toiduainete nappus ja kiiresti kasvav nõudlus põllumajandussaaduste järele välisturgudel ühelt poolt ning teisalt ilmastiku poolest taimekasvatuseks soodsad aastad võimaldasid riigil piirduda talumajapidamiste toetamisel käibelaenude andmisega, erandina seati 1924. aastal sisse eksportvõi tootmise suurendamisele suunatud piimaühingute toetus. Senisest isereguleeriva põllumajanduse visioonist tuli loobuda ülemaailmse majanduskriisi järel halvenenud turundusolude tõttu. Kriisiaastatel välja töötatud ja ellu viidud abi- ja toetusmeetmed puudutasid nii talumajapidamisi, eksporttapamaju ja piimaühistuid, siseturu kaitset kui ka eksporditoetuste ja välisturunduse valdkonda. Abi- ja toetusmeetmete väljatöötamise põhiraskus oli põllutöö- ja majandusministeeriumis, samuti Maapangas ja Pikalaenu Pangas töötanud ametnike kanda. 1932. aastast osales meetmete väljatöötamisel ka Põllutöökoda.

Abi- ja toetusmeetmete kavandamisel seati eesmärgiks talumajapidamiste ja ekspordi suunal tegutsenud piimaühistute ja tapamajade tootmiskulude alandamine, säilitamiseks eksporditurgude madalseisus konkurentsivõimet. Talumajapidamiste puhul rakendati abi- ja toetusmeetmeid (teraviljaturu kaitse, ekspordi toetamine, leevendused laenude ja võlgade tasumisega raskutes majapidamistele, piirangute kehtestamine oksjonite korraldamisele). Põllumajandustoodangut eksportsaaduseks

¹⁴⁵ T. Rosenberg, Eesti põllumajanduse 100 aastat, 29.

väärindanud ühispiimatolituste ja eksporttapamajade puhul esialgu rakendatud abi- ja toetusmeetmed eeldatud võrgustike korrastumist kaasa ei toonud ning kriisi tagajärgedest ülesaamiseks vajasisid piimatööstused täiendavat võlgade kustutamist/saneerimist 1935. aastal, eksporttapamajade toorainega varustatus paranes järgmisel aastal.

Erakorraliste kriisitoetuste maksmine lõppes 1935. aastaga. Ehkki sisse oli jõutud viia olulisemate põllumajandussaaduste (peekoni, või, kanamunade ja teravilja) erifondidepõhine iserahastamine, näitas välisurgude oodatust aeglasem taastumine, et vajalik oli jätkata kulude täiendava alandamisega. Suuremat perspektiivi nähti välisriikide eeskujul eksportsaaduste turunduse koondamises valdkonnas tegutsevate tootjate ühenduste kätte, mis suurendanuks põllumeeste kasumit ja kaasarääkimisõigust. Aastatel 1934–1936 välja töötatud põllumajanduse arengukava seadis eesmärgiks kvaliteetsete loomakasvatussaaduste tootmise suurendamise sise- ja välisurgudele, konkurentsivõimet suurendavate teguritena leidsid väljatoomist välisturunduse tsentraliseerimine ja tootmise moderniseerimine. Olulisemate saaduste väljaveo üleviimiseks ühistulisele alusele loodi sisse- ja väljaveomonopoli omavad Eesti Lihaeksport, Eesti Võieksport ja Eesti Munaeksport ning riigiettevõtte Riigi Viljasalv. Tootmise moderniseerimisele suunatud ettevõtmised jäid enne 1940. aasta juunipööret krediidinappuse tõttu valdavalt kavandamise tasandile.

THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS OF THE 1930S AND THE RESTRUCTURING OF ESTONIAN AGRICULTURAL POLICIES

Algo Rämmer

This article examines the impact of the global economic crisis on the development of Estonian agricultural policies. It analyses the formulation and implementation of crisis measures, as well as the adaptation of new rules for agricultural exports that were regulated by bilateral trade agreements. Furthermore, the paper explores the policies enacted following the crisis measures, including the development of an ambitious agrarian program featuring significant reform.

The post-World War I food shortage, coupled with the rapidly growing demand for agricultural products in foreign markets in addition to several years of favourable weather conditions for crop cultivation, allowed the state to limit its support to farms by providing only short-term loans. However, due to deteriorating market conditions following the global economic crisis, the previous vision of self-regulating agriculture had to be abandoned. The aid and support measures were developed and implemented during the crisis years that targeted farms, slaughterhouses for export, and dairy cooperatives, as well as protection of the domestic market, subsidies for export, and analysis of the foreign markets. These crisis measures can be characterised by their comprehensiveness, thorough preliminary analyses, impact monitoring, and the introduction of changes to ensure effectiveness.

By establishing a protective measure for the domestic market – the grain monopoly – in the summer of 1930, the price of rye on the domestic market was decoupled from world market prices. In the autumn of the same year, the bacon fund was created to ensure a stable production level of bacon export by paying a premium from contributions collected in the fund during prosperous periods, to support times of lower selling prices. Temporary export subsidies for export butter, the country's most important source of foreign currency, and eggs were introduced in January 1933, six months before the devaluation of the kroon. A more permanent solution – export subsidies based on separate funds that followed the same principle of self-financing as the bacon fund – was established for butter and eggs in 1934, more or less simultaneously to

the establishment of the grain market subsidy fund, which followed the same principle.

Farmers who struggled to repay loans and debts received relief through so-called re-lending, which allowed short-term loans with high interest rates from various financial institutions, to be converted into long-term low-interest obligations from the state-owned Eesti Maapank and Pikalaenu Pank. Moreover, both banks significantly reduced the interest rates on loans and debts. In 1931–1932, additional restrictions to organising farm auctions were implemented, and moratorium commissions (conciliation commissions), with the authority to impose bans on forced sales, started.

In the case of the cooperative dairy associations and slaughterhouses that processed local raw materials into export products, reorganisation became the primary emergency measure. Although significant sums were invested in reorganisation (over two million Estonian kroons), the restructuring of industrial networks did not work as well as expected. The dairy associations' finances improved only after the completion of additional debt refinancing in 1935, while that of slaughterhouses improved a year later, after unification of their management. The first attempt to develop a plan for agricultural development began in the autumn of 1930 but was interrupted in 1931. During the development of the plan for 1934–1936, the goal to increase the production of high-quality livestock products for domestic and foreign markets was formulated, with the centralisation of marketing and the modernisation of production being highlighted as prerequisites for successful exports. The government's agreement with merely the plan's text instead of formal approval, is explained by the fact that a more general national economic development plan was being prepared by the government.

The centralisation of exports and their transfer to a cooperative basis – one of the two main tasks outlined in the agricultural development plan – was implemented in 1936–1937, when Eesti Lihaekspord, Eesti Võieksport, and Eesti Munaekspord, along with the state-owned enterprise Riigi Viljasalv, commenced operations. However, efforts to modernise production remained predominantly in the planning stage before the Soviet occupation of June 1940.